

Skružný, Ludvík

**K ikonografii vybraných reprezentantek mariánského kultu na území
bývalé Československé republiky s návrhem na jednotnou
terminologii**

Archaeologia historica. 1999, vol. 24, iss. [1], pp. 439-457

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/140351>

Access Date: 19. 02. 2025

Version: 20250219

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

K ikonografii vybraných reprezentantek mariánského kultu na území bývalé Československé republiky* s návrhem na jednotnou terminologii**

LUDVÍK SKRUŽNÝ

Kult Panny Marie se formoval pozvolna od zmrtvýchvstání Ježíše Krista. Jeho základy byly položeny v 1. a 2. století a upevňovány církevními otci a ekumenickými koncily. Na prvním nicejském koncilu, konaném v roce 325 bylo formulováno dogma Božího mateřství Panny Marie. To pak bylo upevňováno na koncilech efezském v roce 431 a chalcedonském v roce 451.

Obraz i plastika spjaté s mariánským kultem se rodí v oblasti říší východo- a západořímské zejména po první třetině 5. století. Římský biskup (papež) Sixtus III. (432–440) nechal na paměť efezského koncilu vyzdobit oblouk chrámu Santa Maria Maggiore mariánskými freskami (Gelmi 1994, 32). Ve východořímské říši byl rozvoj mariánského kultu v 8. až 9. století, mezi léty 726–843 ochromen hnutím ikonoklasmu – obrazoborectví (Avenarius 1998). V našich zemích můžeme jeho vývoj sledovat již od doby románské (Vyšehradský korunovační kodex Vratislava II. z roku 1085 – faksimile z roku 1971), přes gotiku, kdy je její vývoj utlumen a místy zcela přerušen husitskou revolucí, aby pokračoval ve vývoji v pozdní gotice a v renesanci a nově byl rozvíjen v období protireformace, kdy se baroko nespokojilo jen s tvorbou nových reprezentantek domácího mariánského kultu, ale přinášelo i repliky výtvarných děl z blízkých i vzdálených evropských měst. Baroko nejen obnovilo, ale značně umocnilo tradici mariánských poutních míst (Svatá cesta z Prahy do Staré Boleslavi se 44 nejvýznamnějšími reprezentantkami mariánského kultu v zemích Koruny české). Můžeme se setkat i se skutečností, že nám Pannu Marii zastupuje **marigram**, jindy tento plní funkci předmětu pro štěstí na škapulíři, a to i na dílech s **obrazy Panny Marie, Madony** (Madona topolčianská škapulířová – Buganová 1995, 97; Chmelár 1996, 230 s obr.) nebo **Piety** (Pieta michalská škapulířová z kostela sv. Michala kláštera servitů na Starém Městě pražském – Skružný 1997a, 9 s obr.).

I když jsme si dobře vědomi skutečnosti, že Panna Maria, Madona, Bohorodička a Matka Boží jsou synonyma neboli slova, která mají též význam, dohodněme se, že dvě z nich budeme používat každý pro vymezení jiného okruhu představitelek mariánského kultu.

Označení **Panna Maria** použijeme výhradně pro označení samotné Panny Marie, (např. Mrázová 1995a; Schuster–Fenel 1997, 82, 88, 89, 94, obr. 26, 32, 33, 38) případně pro označení scén z jejího života, o nichž si řekneme více až dále. Termín **Madona** důsledně použijeme pro označení stojící nebo trůnicí Bohorodičky, držící v náručí nebo na klíně (Mrázová 1995a; Schuster–Fendl 1997, 97, 99, obr. 41, 43), vzácně též kojící malého Ježíška tzv. *Maria glactofilusa* či *Maria lactans* nebo *Virgo lactans* – **Madona kojící**, lidově též kojenská z Horního Bukovska, patronka jihočeských Blat (výstava Panna Maria Divotvůrkyně – Praha, Lobkovický palác 1993), z **Konopiště**, ve skutečnosti z kostela sv. Jakuba v blízké obci Chvojen (ČUG 1970, 133, obr. 17, č. kat. 159; NG v Praze i.č. DP 32), z kostela sv. Josefa na **Menším Městě pražském**, dále typu **Madona dell' Umilita** (sedící na rozkvetlé louce a kojící dítě), zastoupená u nás líbeznou **Madonou vyšehradskou** zvanou *Dešřovou* z kolegiálního kostela Petra a Pavla na Vyšehradě¹ (Šittler–Podlaha 1895–1896, 884–885; Spunar 1985, obr. 208; Skružný 1997b, obr. na s. 11), dále **Madona provodovská** (Pala–Vyhlídal 1993), **Madona brun-**

tálská (Samek 1994, 272 s obr.), **Madona z Višňové** na Trenčinsku (Kolektiv 1968, 470, obr na s. 469; Kovačevičová 1969, pozn. 55 s obr.; Mrázová 1995a, 103, 107, 110, obr. 4, 12), **Madona Cornelia de Boudt** (mědirytina ze 2. poloviny 17. století vytištěná na pergamenu – MěMG v Poličce) a dalších umělců.²

Pro Matku boží stojící nebo trůnící s Ježíšem Kristem snátým z kříže a složeným jí do náruče nebo do klína budeme používat výrazu *Pieta*. V závislosti na Kristově poloze lze hovořit o typu vertikálním či svislém³ a horizontálním neboli vodorovném.⁴ Nikdy ne nazveme *Pietou* Boha-Otce s Ježíšem Kristem snátým z kříže a vloženým mu do náruče či klína, protože pro něj je ustáleno označení Nejsvětější Trojice bolestná buď vertikálního nebo horizontálního typu.⁵ U většiny plastik uložených v muzeích a galeriích Duch svatý – zosobňovaný holubicí – chybí, neboť častěji než s hlavou Boha-Otce býval umělci spojován s oltářním obloukem drátem, kovovou nebo dřevěnou tyčkou. Oltář nebýval pro velikost a neskladnost do muzeí a galerií stěhován.

Jen nepatrná část obrazů spjatých s kultem Panny Marie se opírá o evangelia, větší část čerpá náměty z apokryfní literatury, ze sv. Ambrože z „*Liber de Virginate*“, z Pseudo-Bonaventury z „*Meditace o Kristově životě*“ ze „*Zlaté legendy*“, z vidění světců a světic mystiků.

Panna Maria bývá zobrazována na výjevech: *Narození Panny Marie* (novorozeně na loži s matkou sv. Annou),⁶ kterýžto svátek připadá na 7. září, *Rodina Panny Marie* (s matkou sv. Annou a otcem sv. Jáchymem),⁷ *Úvedení Panny Marie do chrámu* někdy nazývané „Obětování Panny Marie“, jindy „Zasvěcení Panny Marie v Jeruzalémě“ nebo též „Navštívení chrámu“, spjaté se svátkem dne 21. listopadu (třiletá PM stoupá po chrámovém patnáctistupňovém schodišti k vrcholu, kde ji očekává velekněz – Krámská 1997; Tiziánův obraz „Úvedení do chrámu“ z let 1534–1538 – Tokarev a kol. 1982, 111 s obr.), *Svatá Anna Učitelka* typ sv. *Anna učí Pannu Marii číst* (matka – sv. Anna, zpravidla sedící, vzácně stojící, učí číst stojící, někdy na klekátku klečící, holčičku PM z knihy nebo ze svitku).⁸ Je znám i nepřilíš frekventovaný typ *Svaté Anny Učitelky*, která učí většinou stojící Pannu Marii se sepnutýma rukama, ale bez knihy, modlitbám. Tu bychom mohli nazývat: *Sv. Anna učí Pannu Marii modlitbám*. U nás je tento námět znám např. z Kvildy na Šumavě (Voříšková 1993, 13, obr. 5) a z Chebska (Schuster–Fendl 1997, 70, 71, 83, obr. 14, 15, 27), ale i z oltářního obrazu Františka Hlavicy (1885–1952) ze sbírek Valašského muzea v Rožnově pod Radhoštěm (Štika–Kramoliš–Buzek–Piperek 1991, 13). Následuje *Zasnoubení Panny Marie*, se svátkem připadajícím na 23. leden (PM a sv. Josef s kvetoucí holí nebo haluzí [nikoli s lilii] v ruce)⁹ a *Svatba Panny Marie* (velekněz, sv. Josef s kvetoucí holí nebo s haluzí, na které sedí holubice, v jedné ruce druhou rukou nasazuje nevěstě snubní prsten), pak *Zvěstování Panny Marie* či *Zvěstování Páně* se svátkem 25. března (Archanděl Gabriel s lilii v ruce přichází ke stojící, jindy klečící PM se sepnutýma rukama u pultíku s knihou, aby jí oznámil, že počne Syna božího; někdy bývá na výjevu zobrazen i Duch svatý – holubice, vzácně Kristus s křížem ve svatozáří, i když bychom zde zcela logicky předpokládali Boha-Otce),¹⁰ *Navštívení Panny Marie* připadající na 31. květen (po početí přichází PM ke své příbuzné sv. Alžbětě, manželce sv. Zachariáše, která je v šestém měsíci očekávání narození syna Jana Křtitele; aby jí pomáhala při pracích v domácnosti až do Janova narození; zobrazovány bývají jen dvě objímající se ženy v naději (Pešina–Homolka 1977, 60–61, obr. a č. kat. 66 – NG v Praze), jindy podávající si ruce (Glatz 1983, 70 obr. na s. 299), spolu hovořící (Sachs–Badstübner–Neumann 1988, 384, obr. 19); na výjevu bývají někdy sv. Josef, sv. Zachariáš, jindy též služebná sv. Alžběty, vzácně i jiné nesnadno určitelné i neidentifikovatelné osoby (Chamonikolová 1992, obr. 29)), *Narození Páně* připadá na Boží hod vánoční – 25. prosinec (PM v betlémském chlévě s jesličkami, ve kterých leží novorozený Ježíšek, na něhož dýchají oslík a volek, je přítomen sv. Josef,¹¹ který někdy připravuje jídlo, jindy asistuje při koupání Ježíška porodní bábou,¹² vzácně též porodní bábou přivolaná Salome, aby vyšetřením prověřila panenství rodičky [její ruku strávil oheň]), *Klanění pastýřů* (betlémská pastýři přicházejí ke chlévu, aby se poklonili novorozenému

Ježíškovi a rodiče přinesli své skrovné dary),¹³ *Obřezání Ježíše Krista v chrámu*, svátek připadal donedávna na 1. leden, dnes je nahrazen svátkem Matky Boží Panny Marie (osmý den po narození byl Ježíšek obřezán leží na stole, přítomna je žena, která někdy drží, jindy pokládá Ježíška na obřadní stůl (*neměla by to být Panna Maria, protože ta byla v té době povinna celé šestinedělí po porodu dlít doma*), sv. Josef, kněz s obřadním nožem, někdy chrámový pomocník (Vaculík 1977, 9, 68, č. kat. 27 s obr.; Glatz 1983 38–39, 258 č. kat. 12/8; Keleti 1983, 106, 315, obr. 53, X, č. kat. 523; Ikony 1981–GCHG Plovdiv, i. č. 143; Pišútová 1969, 54, obr. 20, 56), *Klanění Tří mudrců (Chaldejců)*,¹⁴ teprve později je vystřídán *Klanění Tří králů*, svátek připadající na 6. leden, kdy je vzpomínáno i tzv. *První zjevení Páně v podobě betlémské hvězdy či jasně hvězdy jitřní* (mudrcové i králové, přivedení betlémskou hvězdou ke chlévu, se klaní Ježíškovi a předávají rodině své dary – zlato, kadidlo a myrhu),¹⁵ *Útěk do Egypta* (PM s Ježíškem v náručí jedou na oslíku, kterého vede sv. Josef – pěstoun Páně, opírající se o poutnickou hůl),¹⁶ *Odpočinek na útěku do Egypta* (výjev nebývá častý, PM, Ježíšek a oslík odpočívají ve stínu, sv. Josef zajišťuje nezbytné, např. opravuje sedlo, svůj sandál, trhá ze stromů ovoce pro osvěžení atd. – Vaculík 1975, 364, obr. a č. kat. 34, týž 1978; Keleti 1983, 127, obr. a č. kat. 78–SNG i. č. O 1237; Skružný 1989, 233),¹⁷ *Úvedení Páně do chrámu* či „*Očišťování Panny Marie*“, svátek připadající na 2. únor (po uplynutí čtyřiceti dní po porodu – šestinedělí – přichází Panna Maria s Ježíškem v náručí do chrámu, sv. Josef nese obětní dar – dvě holoubata nebo hrdličky v košíku, bývají přítomni velekněz, stařec Simeon, jemuž bylo souzeno zemřít až po setkání s Mesiášem [někdy je oděn v rouchu velekněze] a vědma Anna – Rišlink–Jouza–Valentová 1998, 54, č. kat. 105; zde sdělil Simeon Panně Marii své proroctví: „*Skrze toto dítě i tvou duši pronikne meč!*“ – první ze sedmi bolestí Panny Marie, které jsou zobrazovány meči vetknutými do její hrudi),¹⁸ *Návrat Svaté rodiny z Egypta* (PM, Ježíšek [uprostřed] a sv. Josef se po smrti Herodesově vracejí pěšky do Izraele a usazují se v Nazaretu – Voříšková–Roth 1992, 58, obr. 112), *Svatá Anna Samatřetí* (je několik variant vyobrazení: Sv. Anna a PM sedí vedle sebe a mezi nimi stojí nebo sedí Ježíšek, jindy sv. Anna s holčičkou – PM na jedné straně a chlapečkem – Ježíškem na druhé straně klína nebo s jedním dítětem na levém a druhým na pravém předloktí, někdy na klíně sv. Anny sedí PM a na jejím klíně Ježíšek),¹⁹ *Svatá rodina* (na výjevu zobrazení PM, sv. Josef a Ježíšek, někdy též v tzv. Rozšířené Svaté rodině, kterou Poláci nazývají rodinou Panny Marie, ale tento pojem má v českém prostředí jiný význam, sv. Anna, sv. Jáchym a Duch svatý, vzácně sedí u stolu i Bůh-Otec, někdy dokonce Nejsvětější Trojice vítězná), *Svaté společenství* (představuje Svatou rodinu rozšířenou o dcery sv. Anny z jejich předchozího manželství s jejich manžely a dětmi: **Marie Kleofášová** s manželem Alfeem a syny Jakubem Menším, Josefem Spravedlivým, Šimonem a Judou, **Marie Salome** s mužem Zebedeem a syny Jakubem Větším a Janem Evangelistou – Kratinová 1992, obr. 43, 44 – MG v Brně i. č. A. 1035 a M 560), *Ježíš poddán rodičům* (MP často s vřetenem v ruce nebo při jiné domácí práci, sv. Josef provozuje truhlářské nebo tesařské řemeslo a malý Ježíš mu pomáhá – Skružný 1996, obr. 11:6), *Cesta do Jeruzaléma* (dvanáctiletý Ježíš jde s PM a se sv. Josefem do Jeruzaléma – Voříšková–Roth 1992, 14, 31, 63, obr. 12, 53, 123), *Dvanáctiletý Ježíš v chrámu* (po třidenním neúspěšném hledání Ježíše ho nalézají PM a sv. Josef v jeruzalémském chrámu, kde disputuje se zákoníky – Glatz 1983, 52, obr. na s. 275; Sachs-Badstübner–Neumann 1988, 379; Keleti 1983, 257 obr. a č. kat. 366), *Svatba v Káni Galilejské* (PM je na svatbě v Káni dává podnět k prvnímu zázraku Ježíšovu – proměně vody ve víno a je mu přítomna – ČUG 1970, 287; Staňková 1967, 166, obr. 83; Pišútová 1969, 101, obr. 136, č. kat. 411), *Loučení Krista s Pannou Marií* (Ježíš se loučí s PM v Betánii před svým odjezdem do Jeruzaléma – Poche a kol. 1980, 126 s obr.; Samek 1994, 552 s obr.; Grabowski 1968, tab. 35; Voříšková–Roth 1993, 18, obr. a č. kat. 22; Roth–Krejča 1992, 7, obr. 9, č. kat. 1), *Omdlévající Panna Maria při Setkání Panny Marie s Ježíšem* (cestou na Kalvárii [IV. zastavení] Ježíš mívá ženy, mezi kterými je PM, ta často omdlévá a klesá do náruče při ní stojících žen nebo sv. Jana – Chamonikolasová 1992,

obr. 9 – MG v Brně; Spunar 1985, 418, obr. 256; Glatz 1983, 177–181, obr. na s. 396 – SNG v Bratislavě, i. č. O 320; OVM v Litoměřicích, i. č. N 477; Schuster–Fendl 1997, 78, obr. 22), Někdy je Panna Maria přítomna též na scénách *Svlékání Krista ze šatů, Přibijení Krista na kříž, Vztyčování kříže* (např. na ilustracích – dřevorytech Křížové cesty z dílny Littomiského pro modlitební knížky) a *Ukřížování* (pod křížem stojí PM, Jan Evangelista, případně i další ženy: Marie Salome, Marie Kleofášova, Marta a u paty kříže klečící Marie Magdaléna),²⁰ *Snímání z kříže* (přítomni PM, Jan, jeruzalémští občané Josef z Arimatie a Nikodém (Dvořáková–Krása–Stejskal 1978, 158, obr. 135; OVM v Litoměřicích, i. č. N 486), méně často i další osoby, ženy zúčastnivší se Ježíšova ukřížování a vojáci nebo pacholci, Marie Magdalena držící v ruce štantku, válcovitou nádobu s víkem, obsahující vonnou masť – Panholzer 1921, obr. na s. 200), *Oplakávání Ježíše Krista* (PM pláče nad Ježíšem ležícím na plátně, jindy se k němu vrhá a líbá jeho mrtvé tělo – Spunar 1985 304, obr. 173; Homolka 1977, 61, 62, obr. a č. kat. 70, 73 – NG v Praze; Keleti 1983, 157, obr. a č. kat. 152; Grabowski 1968a, 27, obr. 4, MD v Sandoměři), *Pieta* (PM se synem snatým z kříže v náručí nebo na klině – Dvořáková–Krása–Stejskal 1978, 172, obr. 178), *Ukládání do hrobu* (přítomny většinou osoby vyobrazené na výjevech Ukřížování, dále Josef z Arimatie a Nikodém, někdy pomocník i několik pomocníků – Dvořáková–Krása–Stejskal 1978, 100, 141, obr. 98, 99 a 169; Keleti 1983, 234, obr. 106 na s. 423 č. kat. 305; Panholzer 1921, obr. na s. 201), *Zjevení se Ježíše Krista matce* (Ukazuje matce svých pět ran na důkaz, že je skutečně jejím synem, jindy svírá v pravici korouhev vzkříšení; výjev může být od 1. čtvrtiny 14. století zobrazen i jako „*Mystické objetí Krista a Marie*“ – Homolka 1977, 51, obr. a č. kat. 5; Spunar 1985, 250–256, obr. 138; Urbánková–Stejskal 1975 fol. 16b), *Seslání Ducha svatého* (mezi apoštoly s plamennými jazyky nad hlavami bývá i PM – Krámská 1997, obálka; Dvořáková–Krása–Stejskal 1978, 121–122, obr. 148; Homolka–Krása–Mencl–Pešina–Petraň 1984, 418, obr. 420), *Přijímání Panny Marie* (poslední přijímání podává PM sv. Jan Evangelista nebo sám Ježíš – Hall 1991, 416), *Zesnutí či Smrt Panny Marie* (PM ležící na smrtelném loži nebo na márách, je obklopena apoštoly, snesenými na oblaku z různých zemí světa, někdy přítomen i Ježíš),²¹ *Nesení Panny Marie k hrobu* (PM, ležící na márách, nesena apoštoly k hrobu, před márami kráčí Jan Evangelista s palmovou ratolestí v ruce; velekněz, který chtěl máry převrátit pláče a křičí bolestí, protože jeho seschlé ruce nelze od már odtrhnout – Hall 1991, 417), *Ukládání Panny Marie do hrobu* (tělo PM leží na plachtě, na které ji apoštolové nebo andělé spouštějí do sarkofágu – Hall 1991, 417), *Nanebevzetí Panny Marie* (třetí den po zesnutí bylo tělo PM s duší vyneseno anděly na nebesa – Kolektiv 1967, 14, obr. na s. 15; Keleti 1983, 104, obr. a č. kat. 52; Krámská 1997 – SvěM Liberec, i. č. T 4820), svátek připadá na 15. srpen *Korunování Panny Marie* (Nejsvětější Trojici Vítěznou, tj. Bohem, Kristem a Duchem svatým, někdy vkládá korunu na hlavu PM sám Ježíš jednou rukou, zatímco ve druhé drží knihu s nápisem „Veni electa mea, et ponam te in thronum meum“ (Pojď, má vyvolená, a já Tě posadím na svůj trůn);²² na četných výjevech, již od 14. století, nanebevzaté Panně Marii nebo Madoně-Assumptě – vkládají na hlavu korunu andělé, nesoucí ji k nebesům). Svátek Korunování Panny Marie zakončuje Mariánský rok, připadá na 22. srpen.

Dříve než přikročíme k popisu oděvů a atributů jednotlivých reprezentantek mariánského kultu, upozorním na skutečnost, že tzv. *Panna Maria Vítězná* či *bělohorská* není typem Panny Marie, o které bude řeč níže, ale výjevem *Narození Páně* – Skružný 1996, obr. 14:1. Podle legendy přinesl páter Dominik protestanty zneuctěný obraz ze Strakonice na bělohorské bojiště, na kterém prý pak dovedl katolickou stranu ke konečnému vítězství. Obraz se dochoval jen v replikách, je zachycen na svatých obrázcích, ale též na jedné ze čtyřiačtyřiceti dřevorezů ilustrujících české vydání díla z roku 1692 s nekonečně dlouhým názvem: „*Swatá Cesta z Prahy do Staré Boleslavě negdústogneggssi Bohorodičce Boží Panně Maryi ...*“ Na Svaté cestě dlouhé 21 672 m bylo mezi Prahou a Starou Boleslaví postaveno 44 vysokých pilířových výklenkových procesních kaplí, vzdálených jedna od druhé vždy 516 m (délka Kamenného, dnes Karlova mostu, z břehu

staroměstského na malostranský). Ve výklencích kaplí bývaly výjevy ze života sv. Václava a v jejich vrcholových partiích vždy jedna z významných představitelk mariánského kultu, rozšířeného v zemích Koruny české. Není mi známo dochoval-li se některý z původních obrazů – olejomalb Svaté cesty. Jedinou ucelenou představu o ní nám dávají dřevořezy otištěné jak v latinském, tak českém a německém vydání Svaté cesty, které byly pořízeny v době její největší slávy, která skončila vybudováním nové státní silnice.

Panna Maria bývá zobrazována v **dlouhých šatech**, většinou červené barvy, v bílém šatu je zobrazována Panna Maria Immaculata a její lokální varianty, např. Panna Maria lurdská, s šaty přepásanými modrým šálovým pásem, Madona Assumpta či Madona nabevzatá a Madona Královna nebes, dále v **plášti** nebo v **maforiu** (plášti s kapucí) nejčastěji modré barvy s červenou, žlutou, zlatou nebo zelenou podšívkou. Na hlavě mívá někdy **závoj**, **škapulíř** nebo **plachetku**, má-li být zdůrazněno její postavení královny nebes, pak též **diadém**, **vévodskou**, **královskou** nebo **císařskou korunu**. Zde třeba připomenout, že nejen gotické plastiky, ale i reliéfy a obrazy byly v baroku korunovány, nezřídka velmi necitlivým způsobem. V roce 1732 např. Madony příbramská a svatokopecská, v roce 1736 Madona brněnská z kostela při augustiniánském klášteře, asi v roce 1648 Madona staroboleslavská. Korunována byla též Pieta bechyňská z kostela Nanebevzetí Panny Marie při františkánském klášteře a to nejen Panna Maria, ale i trnovou korunou korunovaný Ježíš Kristus. Až v roce 1912 byla korunována Madona hostýnská, v roce 1926 plastika Panny Marie filipsdorfské. Kromě koruny zdůrazňují postavení Panny Marie a Madony jako královny nebes též další panovnické insignie – **žezlo a říšské jablko**, o něž se často, jak uvidíme dále, Matka boží dělí s Ježíškem. Plášť mívá na hrudi sepnut sponou nebo agraou.

U vědomí skutečnosti, že *spona a agra* jsou synonyma, při popisech zástupkyň mariánského kultu i svatých jim přisudíme rozdílný význam. Označení *spona* použijeme pro označení kovového emaily nebo kameny ozdobeného šperku, využívaného na sepnutí pláště, vzácně i šatů. Jsou kruhové, oválné, čtvercové, rombické či kosočtverečné, obdélníkové, ve tvaru čtyř- nebo vícelistu, barokní kasule, kvadrilobu atd. *Agra*ou nazýváme podélné, obdélníkové, většinou textilní spínadlo, zapínané na ozdobné knoflíky přišité zpravidla k plášti, nezřídka rovněž honosně zdobené emaily, kameny, granulací i filigránem.

Z **atributů** spjatých s mariánským kultem připomenou **lilii** a **jednorozce** nebo **hlavu jednorozce** jako symboly *tělesné i duševní čistoty*, **třešně** nebo **granátové jablko** symbolizující *vzkříšení*, **obyčejné jablko** připomínající *dědičný hřích*, **hrušku** personifikující *lásku*, **olivovou haluz** *zosobňující mír*, **hvězdu** *zdůrazňující čistotu a nadpřirozenou jscoucnost* její nositelky, **větev** v **květu** zastupuje strom Jesse a představuje *Kristův rodokmen*, **pták** zastupuje *duši*, **knih**a *moudrost*. **Panna Maria** s **knihou** v ruce je označována „*Virgo sapientissima*“ (Panna nejmoudřejší), **Madona s knihou** v **ruce** **Ježíškových** je jmenována „*Mater sapientiae*“ (Matka moudrosti) (Denkstein 1987; Hall 1991; Bidermann 1992; Lexikon 2, 1992; Studený 1992; Fontana 1993; Mrázová 1995a; Saunders 1996; Skružný 1996; Krámská 1997, 1997a).

Panna Maria měla mezi světci zcela mimořádné a nezastupitelné místo, dané jí událostmi z jejího života i po její smrti. Již od 13. století, kdy se zformoval **kult Čtrnácti svatých pomocníků, přímluvců a zastánců lidí v nouzi, nesnážích a nemoci**, je mezi nimi, kromě Ježíše Krista, zobrazována též Panna Maria. Významným poutním centrem byla Kadaň s kostelem Čtrnácti sv. pomocníků. V roce 1682 byly pro kostel vyřezány nové světci podle plastik ze 2. poloviny 15. století (Poche a kol. II, 1978, 17). V baroku zdobila sousoší Čtrnácti svatých pomocníků mariánské i svatotrojiční sloupy. V roce 1706 vztýčili v Zákupích na Českolipsku sloup Nejsvětější Trojice, dílo sochaře O. Dubského (Poche a kol. IV, 1982, 333, 334; Skružný 1997, 40) se skupinou Čtrnácti svatých pomocníků, stejně jako v Kácově v roce 1729 postavené mariánské sousoší se Čtrnácti svatými pomocníky Annou Marií Toskánskou (Šorm–Krajča 1939, 148; Skružný 1997, 44). Ze druhé poloviny 14. století, z doby vlády českých králů Karla IV. (1346–1378) a Václava IV. (1378–1419) máme v Čechách doložen **kult Panny Marie jako ochránkyne**

proti moru, jako nejvyšší přímělkyně u Boha. Byla vzývána jako patronka rodiny, především těhotných žen a šestinedělek, osob pracujících na poli, v domácnosti, vzácněji i v dolech, kde se o tuto funkci dělila se svou matkou sv. Annou a sv. Barborou, ale též poutníků, vojáků a umírajících v hodině smrti (Skruzný 1994, 141; týž 1996a, 28, 29, 30 a 44).

Kromě všeobecně rozšířených mariánských kultů existují lidem i církví uctívané kultury lokální, např. **Panny Marie milování hodné** či **Amabilis** i **Neposkvrněně počaté**, nezřídka jmenovaná též **Pannou Marií služebnicí Páně** i **Pannou Marií Prosebnicí** (za odpuštění našich hříchů), většinou stojící s rukama sepnutýma k modlitbě, zkříženýma na prsou, složenýma do klína mírně rozpaženýma nebo držící knihu tak, *jak ji zastihl archanděl Gabriel*, jindy s lilií, vzácněji s liliovitým žezlem v ruce, které jí jmenovaný archanděl přinesl.

V rámci této skupiny reprezentantek mariánského kultu se **sepnutýma rukama** můžeme rozlišit i místní varianty spjaté většinou s významnými poutními místy např. **Pannu Marii bechyňskou** (stojící, v šatech zdobených paprscítymi hvězdičkami a s paprscitou svatozáří kolem hlavy), **Pannu Marii Klasovou** či **českobudějovickou** z roku 1410 nazývanou **Pannou Marií neposkvrněně počatou**, označovanou za *předchůdkyni Panny Marie Immaculaty* (stojící, v šatech a plášti zdobených klasy – zdobí i vrchol mariánského sloupu v Českých Budějovicích; Šorm–Krajča 1939, 101), s replikou v poutním kostele Zasnoubení Panny Marie v Mláce na okrese Jindřichův Hradec **Pannou Marií mlátskou** (stojící PM s hvězdičkami kolem hlavy a věncem růží na sepnutých rukách – Kalinová 1995, 124; Skruzný 1996, 147) a s variantou **Pannou Marií klokotskou** z roku 1636, instalovanou v poutním kostele Nanebevzetí Panny Marie v Klokotech (PM je k nebesům odnášena anděly – Šotek, 6–8, obr. na s. 5, 10, 18; Kalinová 1995, 124).

Panna Maria skenpska (v lidovém umění, na malbách v šatech zdobených rostlinnými motivy, na plastikách v plisované sukni, což naznačuje vertikální žlábkování, někdy bývá zobrazena stojící na srpku měsíce – J. Grabowski [1968a jich uvádí velké množství]). Immaculatou je i **Panna Maria kraselovská z osady Lhota** u sv. Anny v katastru obce Kraselovice, kde je v tamním poutním kostele sv. Anny z roku 1682 instalována plastika ze 2. poloviny 19. století. Tu reprodukuje J. Staňková (1992, 50, 51). Sloužila jako oblékací do procesí a byla uzpůsobena na nasazení na nosidla. Byla nošena čtveřicí nosičů. Je to stojící PM na polokouli ovinuté hadem a na srpku měsíce, v šatech a v plášti, se svatozáří ozdobenou sedmi čtyřčetnými květy, to je se čtyřmi korunními plátky). **Modlíci se Panna Maria stojící na drakovi** – symbolu zla a dědičného hříchu – je umístěna na mariánských sloupech v Lanškrouně (z roku 1684), v Lounech (z roku 1673) a v Máslojedech (z roku 1700) (Šorm–Krajča 1939, obr. 96 na s. 161, obr. 106 na s. 171 a obr. 107 na s. 172). **Pannu Marii služebnici Páně s rukama zkříženými na prsou** reprezentuje např. **Panna Maria ostrobramská** (stojící, v šatech, v plášti sepnutém na prsou sponou, se závojem a knížecí nebo královskou korunou na hlavě – Skruzný 1996, 147). **Panna Maria s rukama zkříženými na prsou** stojí též na mariánském sloupu v Liberci (z roku 1720 – Šorm–Krajča 1939, 156, obr. 99 na s. 164). **Pannu Marii s rozpaženýma rukama**, pravou na úrovni pasu, levou až při kolenu, zastupuje **Panna Maria levočská** (z 80. let 15. století; stojící, v šatech, v plášti s korunou na hlavě, žezlo neuvádím, protože jí bylo do ruky vloženo dodatečně – Mrázová 1995, 112, obr. 7 a 17; Chmelář 1996, 225 s obr.; Skruzný 1996, 147, o které M. Mrázová [1995, 112] uvádí, že byla původně součástí sousoší „Navštívení Panny Marie“). Jen ztěží bychom se snažili k tomuto typu zařadit **Pannu Marii z mariánského sloupu v Chrastavě** (z roku 1732), protože má rozpaženu jen levou ruku, zatímco pravou má položenu na hrudi (Šorm–Krajča 1939, 130, obr. 68 na s. 131).

V období vymezeném dobou mezi Zvěstováním Panny Marie a Narozením Páně, je občas **Panna Maria** zobrazována jako **samadruhá**, v **naději** či v **očekávání** jako **Panna Maria Gravida**. Vyobrazení jsou blízka výše popsanému typu gesty rukou, ale jejich bříška jsou výmluvná. **Panna Maria vranovská** z Vranova u Brna je uváděna jako gravida,

ale obrázky, jak vidíte, to nelze doložit, protože je plastika oblečena a ani A. Kalinová se o tom ve své studii nezmiňuje (stojí se sepnutýma rukama, na kterých má nově navlečen růženec a obrázky se od sebe liší, bývá oblečena do červených brokátových šatů a bílého krajkového závojového pláště, jindy do hladkého bílého maforia, někdy s rozpuštěnými vlasy, někdy zas s korunou na hlavě, výrazným jejím atributem je zlaté rouno, kterým byla obdarována v roce 1712, ale na četných vyobrazeních je nahrazeno srdcovitými a terčovými přívěsy – Kalinová 1995, 119–127; Odehnal 1995, 130–132, obr. 131; Kubečková–Lenderová 1995, 14). **Panna Maria karlovská**, ctěná jako patronka těhotných žen a šestinedělek, původně z kostela Panny Marie na Karlově, na Novém Městě pražském, odkud byla v roce 1787 přenesena do kostela sv. Apolináře, poté co byla ve zrušené jezuitské škole zřízena porodnice, představovaná a rozšířená v letech 1824–1825 (PM má mírně rozpažené ruce a někdy (na obrázcích) na břišku zaobleném těhotenstvím má chrismon IHS – Skružný 1996, 147; týž 1998; Krámská 1997). Zde připomeňme, že Panna Maria Gravidá karlovská je zpodobněna i na mariánském sloupu ve Voticích, vztyčeném v 1. polovině 18. století (Šorm–Krajča 1939, 254; Skružný 1996a, 29) i na plastice stojící před farou ve Sloupu na Českolipsku (Poche a kol. III, 1980, 365). **Panna Maria litoměřická** – polychromovaná plastika z počátku 16. století, je stojící v šatech, přepásaných pod řadry páskem, s těhotenstvím zaobleným bříškem a prstencovým diadémem na hlavě. Ruce jí od loktů chybí (Poche a kol II, 1978, 278 s obr. – OG Litoměřice). Na výstavě Gotika v západních Čechách v Plzni jsme měli možnost prohlédnout si plastiku **Panny Marie Gravidy z obecní kaple Panny Marie v Žerošicích** u Přeštic z let 1470–1480.

Jinou významnou skupinu Panny Marie Gravidy tvoří **Matky boží s Ježíškem inkorporovaným do bříška**. **Panna Maria Platytera bogenbergská**, která jak samo její jméno svědčí není českého, ale bavorského původu (PM je zobrazena v šatech, v plášti s rozpuštěnými vlasy a s korunou na hlavě, ruce má složeny nad bříškem, na kterém má v oválné mandorle reliéf Ježíška, na grafikách je někdy Ježíšek v obdélníkovém orámování). Připomeňme, že v Národopisném oddělení Národního muzea v Praze je uložena plastika, lišící se od klasické bogenbergské excentrickým položením inkorporovaného **Ježíška** – (o obou variantách Skružný 1998). Do téže skupiny náleží i **Panna Maria květnovská** z kostela Navštívení Panny Marie v Květnově na Chomutovsku bývala v minulosti ctěna pozdně gotická plastika z roku 1450, zvaná „Perla Krušnohoří“. Plastika byla z kostela deponována, ale před kostelem stojí od roku 1641 její kamenná replika (Poche a kol. II, 1978, 199; Koutecká 1992, 41; Boháč 1995, 272–273). **Panna Maria hornopolická** z kostela Navštívení Panny Marie v Horní Polici na Českolipsku je dřevenu polychromovanou plastikou, kterou podle církevní tradice vyplavila Ploučnice na říční břeh v roce 1523. Kostel pro deponování plastiky byl postaven v letech 1684–1692 na náklady Františka Julia hraběte ze Sachsen Lengenburgu. Kamenná replika sochy je vztyčena i na břehu Ploučnice (Boháč 1995, 265–267). **Panna Maria krupská** či **krupenská** z kostela Nanebevzetí Panny Marie v Krupce na Teplicku je dřevěná gotická polychromovaná plastika z doby kolem roku 1440 a je umístěna na triumfálním oblouku (stojící PM v šatech, v plášti a v závoji, s rukama sepnutýma nad graviditou zaobleným bříškem – Poche a kol. II, 1978, 152–153, obr. na s. 152).

Panna Maria sloupská je typem Panna Marie s klasy. Je s jinými typy zcela nezaměnitelná (stojící PM drží v pravici tři klasy, v levé ruce rampouch – cencúl [Poche a kol. III, 1980, 468–469]).

Panna Maria bolestná – „**Mater La Soledad**“, zmučená potupnou smrtí synovou je rovněž zobrazována několikerým způsobem: 1. s bolestným výrazem ve tváři, 2. do sebe vklíněnými a zalomenými prsty rukou, 3. s rukama rozpaženýma v bolestné beznaději (od Panny Marie služebnice Páně ji rozpoznáme podle výrazu tváře i pohybu), 4. s rukama zkříženýma na prsou (od Panny Marie hodné milování a Panny Marie Immaculaty ji rovněž odlišíme podle výrazu obličeje, jsou to v podstatě plastiky vytržené ze skupiny Ukřížování), 5. s **jedním mečem vetknutým do hrudi** – **Mater Dolorosa**, případně do vyznačeného srdce na její hrudi, či **srdce Panny Marie** (plamenného srdce ovinutého

květy a jen výjimečně v umění lidové proveniencie a na pouťových obrázcích, ověněného trnovou korunou, jako srdce Ježíšovo). Výrazným typem Panny Marie bolestné je *Panna Maria sušická* (PM v šatech, v plášti a závoji, obklopená trojicí andělů, s mečem vetknutým do hrudi zprava; vpravo od PM sloup, vlevo baldachýn), obraz, který získal svobodný pán Hieserl z Chodů od saského kurfirsta a daroval ho kapucínskému kostelu sv. Felixe, kde byl vkomponován do oltáře ze 2. poloviny 17. století (Poche a kol. III, 1980, 468–469).

Pannu Marii se sedmi meči vetknutými do hrudi (čtyřmi zprava a třemi zleva, ale bývá i opačně) nazýváme **Pannou Marií sedmibolestnou**. Její svátek byl zaveden v roce 1721 a připadal až do roku 1913 na pátek před Květnou nedělí. Od roku 1913 je slaven nikoli jako pohyblivý, ale pevně stanovený na 15. září.

Zmíním se ještě o jedné ikonografické zvláštnosti, působivém díle malířky Bedřišky Znojenské (nar. r. 1928). Na moderním „ikonicky pojatém“ oleji *Mater Dolorosa* zobrazila **Pannu Marii se třemi hřeby** (kterými byl ukřižován Kristus) **vetknutými do ramene** (Klivar, 36).

Kromě **Panny Marie Škapulířové**, jejíž svátek byl ustanoven v roce 1726 papežem Benediktem XIII. na 16. červenec, se v dílech výtvarníků a lidových tvůrců, setkáváme též s **Madonou Škapulířovou**, nazývanou i **Madonou Karmelskou** a v neposlední řadě i s **Pietou Škapulířovou**. Ve všech uvedených případech se nejedná o součást oděvu, ale o škapulíř – předmět s magickou silou, chránící jejího nositele před mocí zla, neštěstím, nemocemi atd. V četných případech je zobrazována **Pieta bolestná**, **Pieta sedmibolestná** a dokonce i **Pieta Škapulířová bolestná** a **Pieta Škapulířová sedmibolestná**.

Z domácích představitelk mariánského kultu třeba připomenout **Pannu Marii Dobrou pastýřku**, lze ji uvést ze Sliache z kostela sv. Mikuláše, kde je zobrazena na nízkém polychromovaném reliéfu ze 2. poloviny 18. století (Kolektiv 1967, 366, 368, obr. na s. 369, nedopatřením označen jako sv. Vendelín), může být zobrazena stojící, s pastýřskou holí a s beránkem nebo s ovečkou s IHS na prsou, ze kterého vyšlehnuvší blesk zabijí stojícího vlka po jejím boku, jak vidíme na skleničce z mléčného skla z let 1760–1780 (Panenková 1994, obr. a č. kat. 40); může být personifikována beránkem s mariagramem na hrudi, ze kterého srší blesky, zabíjející draka nebo vlka – Krámská 1997; Skružný 1998), **Pannu Marii philippsdorfskou** či **filipovskou** – **Pannou Marií Pomocnicí křesťanů**, z Filipova (Philippsdorfu) ve Šluknovském výběžku, jejíž kult se začal vyvíjet až po roce 1866 (stojící korunovaná PM, v šatech a v plášti, v němž má zcela zahaleny ruce, pravou visící podél těla i levou v lokti v pravém úhlu pokrčenou a položenou na hrudi, někdy bývá zobrazena v selské jizbě s ložem nemocné, u kterého klečí dívka – svatý obrázek, MĚM Čelákovice i. č. H 29661), **Pannu Marii Hromniční** či **Úvodovou** (stojící s jednou nebo se dvěma zkříženými svícemi, je známa např. z *Bučovic na Vyškovsku*, kde byla instalována v roce 1746). Zde musím připomenout existenci **Madony Hromniční kunvaldské** z Kunvaldu na Orlickoústecku, kterou na již vzpomínané výstavě v Poličce v roce 1992 vystavil J. Royt (stojící PM v šatech a přepásaném plášti drží v pravé ruce hořící svíci a na levém předloktí má nahého, prostovlasého Ježíška; dvojice andělů vkládá na hlavu Madony korunu – Migdal 1987, obr. 4 na s. 8). Dále třeba jmenovat **Panu Marii ludzmierskou** nanebevzatou korunovanou Královnou nebes (je na podmalbě na skle zobrazena jako trůnicí v šatech s ozdoby límečkem, v plášti a závoji, s korunou na hlavě a žezlem v pravici). Levou rukou žehná, **Pannu Marii z Pražského hradu** (stojící PM v šatech, škapulíři a plášti sepnutém pětistlou sponou, s levou rukou přitisknutou na hrud' a pravou žehnající), **Pannu Marii trnavskou** (stojící a pravici žehnající, s kovanou mříží v pozadí, v šatech, v maforiu sepnutém na prsou sponou ve tvaru pětičetného květu, s dělovým křížem jako přívěsem na prsou, někdy se slzami [podle tradice krvavými] v očích – Kovačevičová 1974, obr. 77 na s. 197; Radváni 1991, frontispise, 7, 10, 12 a další; Chmelár 1996, 230–231 s obr.).

Významným typem je **Panna Maria Růžencová** a **Madona Růžencová**. Svátek připadá na 7. říjen. Byl ustanoven papežem Piem V. (1566–157) na počest vítězství španěl-

sko-benátského loďstva Svaté ligy nad Turky u Lepanta (7. X. 1571), které si prý lid vyprosíl zvyváním Panny Marie a modlitbami růžence (Kowalski 1994, 133). Na pacifikálu, spočívajícím na noze ve tvaru šestilistu, pocházejícím snad z Růžencového oltáře dominikánského kostela sv. Michala v Litoměřicích nebo z okruhu tamního Růžencového bratrstva, založeného v roce 1709 městským radním Janem Jiřikem Fixem a dominikány, je stojící korunovaná madona s růžencem v levici a nahým prostovlasým Ježíškem na levém předloktí. Ten drží v levé ruce jablko (Stehlíková 1997, 66, obr. a č. kat. 35).

Od gotiky má nezastupitelné místo v mariánském kultu našich zemí **Panna Maria Ochránitelka** – **Misericordia** či **Matka milosrdenství** nebo **Útočiště hříšníků**, na Slovensku nazývaná **Milosrdná Matka** (stojí a pod svým pláštěm, který nadzvedává rozpažením rukou, poskytuje útočiště příslušníkům různých společenských vrstev sféry světské i duchovní, od žebráků a příslušníků žebravých řádů až po krále, císaře a papeže). Liší se od **Madony Ochránitelky** držící v náručí malého Ježíška pouze tím, že její plášť nadlehčují zpravidla dva andělé, jeden zleva, druhý zprava, ale vzácně se pod ním ukrývají prosebníci, aniž jim to madona nebo andělé usnadňují nadlehčováním pláště.

Z blízkého i vzdáleného zahraničí připomenu alespoň **Pannu Marii fatimskou**, která se v roce 1917 zjevila třem dětem v portugalské Fatimě, **Pannu Marii lurdskou** (stojící ve skalní sluji v bílých šatech přepásaných bledě modrým šálovým páskem v bílém zlatě lemovaném plášti, se sepnutými rukama, ve kterých drží růženec – Kalinová 1988, obr. 8; Mrázová 1995, 114, obr. 19), **Pannu Marii z Rhodu** nazývanou **Naší Paní z Philermosu**, patronku řádu maltézských rytířů z doby kolem roku 1000, kterou jsme měli možnost vidět v replice na výstavě řádu v Národním muzeu v Praze (stojící PM, v šatech se zlatým límcem, v maforiu s osmicípým maltézským křížem ve svatozáří – Skružný 1996, 147), **Pannu Marii z Quadeluppe** (Assumpta na srpku měsíce neseném andílkem k nebesům, v červených šatech s vetkávaným vzorem, v modrém zlatě lemovaném maforiu zdobeném zlatými hvězdami se zlatou paprscitou mandorlou), **Pannu Marii saletýnskou** (stojící, korunovaná PM v šatech, v zástěře či s kapsářem, se závojem s dělovým, případně s latinským křížem na prsou a na něm přivěšenými nástroji Kristova umučení – kladivem a kleštěmi, a též se řetězem sahajícím do pasu – Pokropek 1978, 42, obr. 22; Skružný 1997a, obr. 9), a **Panna Maria ludźmierskou** – nanebevzatou, korunovanou na Královnu nebes. Na podmalbě na skle je zobrazena jako trůnící v šedavě zelených šatech s ozdobným límečkem, šedozeleném plášti (tmavšího odstínu než šaty) a v závoji se dvěma anděly u hlavy a šesti sputy po stranách. Panna Maria má korunu na hlavě, v pravici má žezlo a levici žehná) a několik dalších.

POZNÁMKY

- * Je pro mne milou povinností poděkovat ředitelkám a ředitelům i odborným pracovnícím a pracovníkům Národopisného muzea Národního muzea v Praze, Etnografického muzea Moravského zemského muzea v Brně, Valašského muzea v přírodě v Rožnově pod Radhoštěm, Slovákého muzea v Uherském Hradišti, Městského muzea a galerie v Poličce, Ústavu lidového umění ve Strážnici, Okresního muzea v Prostějově, Muzea Luhačovického Zálesí v Luhačovicích, Okresního vlastivědného muzea v Litoměřicích a Severočeského muzea v Liberci za umožnění studia v jejich sbírkových fondech.
- ** Předkládám návrh na terminologii, některými historiky umění a etnografy již používanou, ale dosud všeobecně nepřijatou, jejíž důsledné dodržování bude přínosem nejen pro pracovníky muzeí, ale i pro nemuzejní pracovníky všech oborů pomocných věd historických. Bez dalšího upřesňujícího popisu by bylo jasné o jaký typ Bohorodičky se jedná, zda o Pannu Marii, Madonu nebo Pietu.
- 1 Pozor, nezaměňujte s **Madonou vyšehradskou Šancovskou** či **V Hradbách ze Šancovské kaple na Vyšehradě** (Royt 1993, č. kat. 129 a 130; Skružný 1996, 220, obr. 12:1).
- 2 V Sieně se nalézá dílo A. Lorenzettiho *Maria lactans* z roku 1330 (Lexikon 3, 1992, 188, obr. 16), v leningradské Ermitáži je uložena *Madona Litta*, dílo Leonarda da Vinci (Kybalová–Herbertová–Lamarová 1973, obr. 600; Tokarev a kol. 1982, 115 s obr.). *Madona* s odhaleným levým nadrem připraveným ke kojení, spatřujeme na malbě na dřevě francouzského mistra Jeana Fouqueta z doby kolem roku 1450 (Mráz–Mrázová 1988, 181–182; Kybalová–Herbertová–Lamarová 1973, obr. 762 na s. 461). V kostele sv. Apolináře v Sadské (patrocinium shodné s kostelem v Praze) je za hlavním oltářem obraz kojící madony, dílo flámského (?)

- umělec 2. poloviny 17. století (Poche a kol. III, 1980, 287). V Litomyšli, v Trstěnické ulici v čp. 32 je dnes socha, původně stávající při cestě z města do Benátek u Litomyšle, dílo vytvořené Václavem Hendrychem v roce 1801. Představuje trůnící, dnes bezhlavou madonu, držící Ježíška u levého prsu (Maxová-Nejedlý-Suchomel-Zahradník 1997, 32, obr. 46). Rovněž podmalba na skle reprodukováná J. Grabowskim (1968, obr. 50 na s. 123) vykazuje ruku profesionálního umělce. Podle jaké předlohy profesionálního umělce, nebo z ruky kterého vznikla kojící Madona západopokucká neuvádí ani J. Grabowski (1968, obr. 162). V SNG v Bratislavě je pod inv. č. P 394 uloženo bozzetto kojící madony, dílo slovenského řezbáře 18. století (Keleti 1983, 233, obr. 86 na s. 403, č. kat. 301). Kojící Bohorodičku zobrazil i lidový umělec zpodobňující výjev Útěk do Egypta na podmalbě na skle sanocké malbě varianty příkarpatské skupiny (Grabowski 1968, 139, obr. XIII.). Na obraze El Greca „Svatá rodina se sv. Annou“ z roku 1595 je rovněž zobrazena kojící Matka boží (Tokarev a kol. 1982, 422 s obr.). Ale ani v jednom z obou posledních příkladů nebudeme hovorit o kojící Madoně, ale jen o kojící Panně Marii, Bohorodičce nebo Matce boží apod.
- 3 S pietou vertikálního typu se nepříliš často setkáme na reliéfní výzdobě pat litinových křížů, např. napravo od hlavní cesty vedoucí od hřbitovního kostela sv. Alžběty v Třeboni k urnové části hřbitova (osobní výzkum). Setkáme se s ní i na dřevězu ilustrujícím „Pjeň k blahoslovené Panně Marii“, Tisk v Gičjně, bez roku vydání, která je uložena ve Středočeském muzeu v Rostkách u Prahy (Ryneš 1969, 33) a Pieta z ME v Krakově (Grabowski 1968a, 33, obr. 126). K témuž typu náleží i Pieta mišeňská. (Skruzný 1996, 227, obr. 12:4, týž 1997a, 8). V kostele sv. Štěpána v obci Pohorelá je lidová barokní plastika ze 2. poloviny 18. století (Kolektiv 1967, 35, obr. na s. 36). Z děl profesionálních umělců např. na zemi sedící kamenná plastika Piety z doby kolem roku 1380 z kostela sv. Mikuláše v Dlouhé Vsi na Havlíčkobrodsku. Matka v šatech a maforiu tiskne k sobě z kříže sňatého syna Ježíše, kterého má posazeného do klína; drží ho pravou rukou v pravém podpaží a levou, podsunutou pod levou ruku synovu, v pase (Poche a kol. I, 1977, 262 s obr.). Sem náleží Pieta Víta Standlera (?) ze Zvolena z roku 1650 (Keleti 1983, 208, obr. 60 na s. 377; Ušňáková 1989 – SNM HM v Bratislavě i. č. UH 10010; Oltáře 1992, 50, 51 a 53). V kapli zámku v Královce na Slovensku je barokní obraz s polopostavou Piety vertikálního typu (Chmelár 1996, 223 s obr.). Pieta pololodového slovenského řezbáře ze 17. století – typ na rozhraní vertikálního a horizontálního (Keleti 1983, 222, č. kat. 271). K přechodnému typu bych zařadil též opukovou polychromovanou plastiku Piety, dílo Mistra krumlovské Madony, z doby kolem roku 1400 z kostela sv. Ignáce v Jihlavě (ČUG 1970, 155–56, obr. 39, č. kat. 205; Homolka 1977, 57, obr. a č. kat. 48), která má dřevěnou polychromovanou předchůdkyni v jihlavském kostele sv. Jakuba z doby po polovině 14. století (Spunar 1985, 246, obr. 132). Připomeňme ještě dřevěnou polychromovanou plastiku Piety, dílo Mistra týnského Ukřižování z doby po roce 1413 (Homolka 1977, 58, obr. a č. kat. 53).
- 4 Piety horizontálního typu jsou mnohem častější. Z Polska je reprodukuje např. J. Grabowski (1968a, 28, obr. 19 – M v Gliwicach, i. č. Et 1059) a v lichoběžníkové kapličky božích muk vyzdobené prořezáváním a nízkým reliéfem s rostlinnými motivy (1968a, 34, obr. 128). Z našich zmíním alespoň Pietu svatojakubskou z kostela sv. Jakuba na Starém Městě pražském (Skruzný 1997a, 9) a Pietu šaštínskou (Skruzný 1996, 22 7 vyobrazení na frontispise; Expozice Muzea Luhačovického Zálesí v Luhačovicích; Ethnographica VII–VIII, 1965–1968, obr. 2; Pišutová 1969, 77–78, obr. 7, 75, 77, 79, č. kat. 214, 227, 228, 235; táž, 1988, obr. 1 – SNM HÚ, i. č. E 803 a Hasalová 1960, obr. 9 – MB ve Frydku-Mistku, i. č. 244), lidová plastika z poloviny 19. století je v kostele sv. Imricha (Kolektiv 1967, 165–166 s obr.), jiné lidová plastika z konce 19. století je v kostele Panny Marie bolestné v obci Vasilkovo (Kolektiv 1967, 96 s obr.). Pietu šaštínskou nalezneme i mezi stříbrnými tepanými votivními reliéfy v kostele sv. Antonína v Modrém Kameni (Kolektiv 1967, 326, obr. na s. 327). Její repliku vidíme též na bočním oltáři Piety v kostele sv. Michala v Dobré Nive z roku 1737 (Kolektiv 1967, 347, obr. na s. 346). Někdy bývá Šaštínská pieta i zrcadlově obrácená (Pišutová 1969, 79, obr. 83, č. kat. 244). Rakouská Pieta taferlská čili talbulková je představená barokní trůnící Bohorodičkou v šatech a v závoji s korunou na hlavě, za kterou je koruna mladého stromu. Má na klíně položeného z kříže sňatého Ježíše Krista, zahaleného bederní rouškou. Drží ho pravou rukou pod hlavou (která je někdy ozdobena korunou) a levou za zápěstí pravé z rukou složených do klína. Na úrovni ramen Panny Marie jsou okřídlené hlavičky andělů. Za obrázek, podle kterého je pořízen popis, upřímně děkuji PhDr. A. Kalinové z Etnografického muzea MZM v Brně (Skruzný 1996, 227). Ve sborníku Ethnographica VII–VIII, 1965–1968 (obr. 54 – SIM v Opavě, i. č. N 93) publikovala Z. Vachová piету horizontálního typu pod baldachýnem. Trůnící pieta v šatech pošítych pásy girland perl a mašličkami a v plášťovém závoji s korunou na hlavě, má na klíně položeného z kříže sňatého bederní rouškou zahaleného Ježíše, korunovaného trnovou korunou. Krista, jehož pravá ruka je položena podél těla a levá visí bezvládně dolů, drží Bohorodička levou rukou pod hlavou a pravou v pase. V témže sborníku uvádí týž typ piety, ale bez baldachýnu J. Grabowski (Ethnographica VII–VIII, 1965–1968, obr. 93) a spatňuje v něm slovenský vliv. I. Pišutová (1969, obr. 77, č. kat. 228) ho má rovněž doložen, ale zrcadlově obrácený. Z vrcholných profesionálních děl připomenu opukovou polychromovanou plastiku Piety se zalomenými rukama, dílo Jindřicha Parlěře (?) z doby kolem roku 1385 z bývalého dominikánského klášterního kostela sv. Tomáše v Brně (ČUG 1970, 138–139, obr. 18, 19, č. kat. 169; Homolka 1977, 56, obr. a č. kat. 48) a její variantu Pietu z Lutína u Olomouce, vytvořenou nejspíše v dílně Jindřicha Parlěře (ČUG 1970, 169, obr. 16, č. kat. 169) a Pietu z Všeměřic od Mistra týnského Ukřižování z doby po roce 1410 blízkou skupině piet parlěřovských

- (ČUG 1970, 170–171, obr. 45, č. kat. 240). V kostele Narození Panny Marie v Radvani je na hlavním oltáři umístěna pozdně gotická reliéfní plastika z počátku 16. století, upravovaná a korunovaná (matka i syn) v baroku, je zvláštní tím, že z kříže sňatý Ježíš Kristus sedí před trůnící pannou Marií na zemi. Matka ho drží levicí za levou ruku (Kolektiv 1967, 40 s obr.) Renesanční polychromovaná dřevořezba z počátku 16. století se nalézá v kostele Šimona a Judy v Liptovské Skalici (Kolektiv 1967, 122). Na mědirytině Jana Jiřího Balzera (1734–1799) ze sklonku 18. století je zachycena pieta horizontálního typu Pieta bohosudovská. Trůnící Panna Maria má pravou ruku podloženu pod hlavu Kristovu a levou ho přidržuje na bedrech. Kristus má levou ruku podél těla a pravá mu bezvládně visí (Stehlíková 1997, 137, obr. a č. kat. 219). Pískovcová plastika Piety horizontálního typu z roku 1796, vytvořená chládkovskou dílnou v Turmově, stojí v obci Pulečny na Jablonecku (Scheybal–Scheybalová 1985, 264 s obr.).
- 5 Gotické Nejsvětější Trojice Bolestné vertikálního typu reprodukuje např. H. Rulíšek (1989, 45, s obr.), K. Vaculík (1977, 71, č. kat. 72, obr. na s. 357, 358) i A. C. Glatz (1983, 140–142, obr. na s. 357 a 358). Ta z Polomy, z dílny Mistra Pavla z Levoče, je z doby okolo roku 1520 – SNG i. č. DP 136). Za přechod mezi Nejsvětější Trojicí Bolestnou vertikálního a horizontálního typu lze považovat např. Nejsvětější Trojici Bolestnou z Vyšného Řepáša z doby kolem roku 1470? (Glatz 1983, 81–83, obr. na s. 309).
  - 6 Např. dřevořez v Schadel–Hartmanově inkunabuli „Liber chronicarum“, vydané v roce 1493 v Nurembergu a to jak v Čechách (Ryneh 1971, 13.), tak na Slovensku (Pišútová 1969, 55, obr. 24, č. kat. 66). Sv. Jáchym figuruje v pozadí jmenovaného výjevu i v poutním kostele sv. Anny ve Všerubech-Tanaberku (Procházka 1990, 68 s obr.).
  - 8 V profesionálním umění např. deskový obraz ve tvaru barokního kasulovitého kvadrilobu dílo slovenského malíře 18. století (Keleti 1983, 149–150, obr. 53 na s. 370, č. kat. 131). Kamenná plastika sedící sv. Anny Učitelky, učící číst PM z knížky z doby kolem roku 1800, je ve skosení Jv nároží ohradní zdi staré pošty se dvorem a stájeji pro přepřahové koně, dnes hostince Stará pošta, v Praze 9-Běchovicích (osobní výzkum autora; Poche a kol. I, 1976 plastikou neuvádí). Námět sv. Anna Učitelka, učí číst Pannu Marii z knížky je zastoupen jak v lidovém umění českých zemí (Ethnographica VII–VIII, 1965–1968, obr. 39 – EM MZM v Brně, i. č. 351, obr. 62 – SIM v Opavě, i. č. 197; obr. 72 – SIM v Opavě, i. č. N 54; VMvP v Rožnově p. R., i. č. 4082, 4088, 4092 a 4106; J. Staňková 1992, 32, 33, 34, 35, 36, 37), tak Dolního Slezska či Kladska z doby okolo roku 1800 (I. Kubečková–Z. Lenderová 1995, 33 s obr.), Slovenska (Pišútová 1969, 93–95, obr. 120–124, č. kat. 347–363; k tomu též poznámka 17, i Tyrolska (Grabowski 1968, obr. 25). Viz též poznámka č. 18. Svatá Anna Učitelka byla často zpodobňována tvůrci lidových pískovcových plastik stavěných v extra- i intravilánech měst a obcí. U starého chomutovského hřbitova stávala od roku 1725 socha vysoké umělecké hodnoty, přemístěná v 80. letech ke hřbitovu v Horní Vsi (Scheybal–Scheybalová 1985, 278 s obr.), jiné sousoší, nejspíše dílo Františka Fridy, s vrozením 1756 stojí u farního kostela sv. Petra a Pavla v Semilech (Scheybal–Scheybalová 1985, 252 s obr.). Třetím umělcem, který dal podobu dalšímu sousoší, byl nejspíše František Prokop ze Semil. Jeho skupina stojí při lesní cestě ve Stanovech na Vysocce (Scheybal–Scheybalová 1985, 289 s obr.).
  - 9 Marhoulová 1989, 11, 12 – SM v Uherském Hradišti, i. č. 4007, 4054, 4080; OMJVM ve Zlíně, i. č. E 4915 a E 4945; Pišútová 1969, 85–86, obr. 6, 100–102, č. kat. 284–292. Unikátní je výjev zachycený v oleji na plátně s názvem „Panna Maria nevěsta sv. Ducha“ z počátku 19. století, kterou jsme měli možnost vidět na několikrát připomínané liberecké výstavě „Panna Maria ve výtvarném umění“ (Skruzný 1998, v tisku).
  - 10 Hned v úvodu upozorním na skutečnost, že tzv. **Panna Maria Deštíva** či **Deštná** z kostela Petra a Pavla v Kralovicích v okr. Plzeň-sever je plastikou zobrazující „*Zvěstování Panny Marie*“, a je dílem Mistra týneckého Zvěstování z přelomu 15./16. století, přeneseným sem po roce 1785 z poutního kostela Zvěstování Panny Marie v Mariánském Týnci (Poche a kol. II, 1978, 135; Koutecká 1992, 8; Boháč 1995, 230–231; Bukáčková a kol. 1996, 57, 65–69; Vlček–Sommer–Foltýn 1997, 315–17). Výjev Zvěstování Panny Marie je zobrazen ve figurální iniciále G na fol. 69 v Cestovního brevíře kancléře císaře Karla IV. Jana ze Středy, napsaného a iluminovaného kolem roku 1360 (Spunar 1985, 320, obr. 180 – KNM v Praze, sig. XII A 12). Vyobrazení je unikátní tím, že na nebesích je nad archandělem Gabrielem vyobrazeno *poprsí Boha s Ježíškem v náručí*. Na fresce v severní lodi kostela sv. Ducha v obci Žehra z doby kolem roku 1420 je Zvěstování prezentováno tradičním způsobem (Dvořáková–Krása–Stejskal 1978, 172, obr. 82), a liší se jen v detailech, např. polohy rukou Panny Marie od obrazu na miniatuře fol. 55v, vytvořený Laus Mariem Konrádem z Hamburku, v době kolem roku 1360 (Homolka 1977, 51, obr. a č. kat. 14), na fresce ze 4. desetiletí 14. století v kostele sv. Vavřince v Brandýse n. L. (GNMvZČ I 1958, 218–219, obr. 75, 76), na zavěšené oltární arše z Rovné z doby kolem roku 1450 (Rilíšek–Jouza–Valentová 1998, 46 č. kat. 64), na deskovém obraze z oltáře Panny Marie bolestné v Partyzánské Lúpči, z doby po roce 1460 (Glatz 1983, 68, obr. na s. 290), na dřevořezu ilustrujícím Schendel–Hartmannovu inkunabuli „Liber chronicarum...“ z roku 1493, na pozdně gotickém nízkém reliéfu z doby kolem roku 1500, vystaveném v jindřichradecké zámecké galerii (Poche a kol. I, 1977, 608 s obr.) na deskovém obraze křídla oltáře sv. Filipa a sv. Jakuba v kostele sv. Trojice v Mošov-

- cích (Kolektiv 1967, 199, obr. na s. 200). Na deskovém obraze oltáře z Dovalova z roku 1520 drží archanděl Gabriel liliovité žezlo s mluvící páskou „AVE GRATIA PLENA“ a Panna Maria klečí u pultíku s otevřenou knihou před sebou (Kolektiv 1992, 35, obr. 17 na s. 36). S reliéfním provedením výjevu se setkáme i na stříbrné monstranci z doby kolem roku 1700, kterému je přítomen Bůh-Otec (Stehlíková 1997, 72, obr. na s. 74, č. kat. 44). Často je námět zpracován i lidovými umělci (Skružný 1996, obr. 9:1). Výjevy Zvěstování Panny Marie nezřídka zdobí titulní listy špalíčkových tisků, např. tisku s názvem „Nová píseň k svatě Anně“, vytištěného v roce 1810 v Litomyšli u V. Turečka (MěMG v Poličce, i. č. E kat 455) a Pozdravení k Panně Marii. Nákladem Eug. Petersona v Pířkarami. Tiskem Jul. Janů v Praze (MěM v Čelákovcích, i. č. H 16957).
- 11 Narození Páně v chlévě s Pannou Marií, sv. Josefem – pěstounem Páně je figurální iniciále na fol. 28v rukopisného Antifonáře královny Rejčky z počátku 14. století (Spunar 1985, 248, 250, obr. 13 – UK v Brně, Rajhrad č. 600). Setkáváme se s ním i na reliéfní výzdobě listů gotických komorových kachlů (Richterová 1982, s. 38, č. kat. 190; Hazlbauer 1996, 454, obr. 1:1, 2). Lidové umění je ztvárnilo např. ve vysokém reliéfu zdobícím klátový úl z fondů Podkrkonošského muzea v Trutnově (Šolcova 1981, obr. – Svatá rodina, i. č. 8541) i na podmalbách na skle (VMvP v Rožnově p. R., i. č. 3805; Pišutová 1969, 51–53, obr. 3 (bar.), 14–17, č. kat. 40–50; Voříšková–Roth 1992, 20, 63, obr. 28, 29, 124 – NONM v Praze i. č. 27060, 62973 a 88943; Kubečková–Lenderová 1995, 44 s obr. – SČM Roztoky u Prahy). Na lidové podmalbě na skle se vzácně setkáme s výjevem novorozeného Ježíška ležícího v jesličkách jen ve společnosti volka a oslíka (Voříšková–Roth 1992, 24, obr. 38). Zajímavou šablonu podmalby na skle z Rumunska reprodukoval ve svém díle J. Grabowski (1968, 146, tab. 131 – soukromá sbírka v Bukurešti). Zatímco Panna Maria a sv. Josef po stranách jesliček s Ježíškem, za kterými jsou hlavy volka a oslíka (spíše hlava ovce než oslíka), hrdinové následných výjevů jsou v blízkosti chléva, ale nefigurují jako nositelé děje. V popředí kráčí za šesti nebo sedmihlavým stádečkem ovcí pastevec hrající na fujaru a v pozadí obrazu, za chlévem, je trojice králů přiváděná k novorozeněti osmicípou hvězdou.
  - 12 Voříšková–Roth 1992, s. 24, obr. 38 – NO NM v Praze, i. č. 88914; VMvP v Rožnově p. R. i. č. 3805; Pišutová 1969, 51–53, obr. 3, 14–17, č. kat. 40–50; Grabowski 1968, obr. V, 42, zcela zvláštní je Klanění se sv. Petrem (Pišutová 1969, 53, obr. 51–53, 55) jindy s holubicí – Duchem svatým (Pišutová 1969, 53, č. kat. 54). Na obraze Mistra českého nebo německého původu z roku 1410 je zobrazena „Svatá rodina“ po narození Ježíše. Zatímco Panna Maria kojí Ježíška, sv. Josef je plně zaujat přípravou pokrmu na pánvici (Schmidt 1980, obr. 15).
  - 13 Zvěstování Narození Páně pastýřům nalézáme již na výjevech Narození (Skružný 1977b, 10; týž 1997c, 2). Na Narození Páně bělohorském, pastýři již nahlížejí přes ohradní zeď (Skružný 1996, obr. 14:1) obdobně jako na „Adoraci dítěte“ na štítu Broumovské kasule z 90. let 15. století (Skružný 1997b, 11). Mistr třeboňského oltáře spodního před rokem 1380 na deskovém obraze „Adorace děčka“ výjev, na kterém se přicházejí poklonit Vykupiteli lidstva první dva nesmělí pasteveci (Homolka 1977, 55, obr. a č. kat. 33). Na fol. „Narození Páně“ iluminovaného Kodexu vyšehradskeho (1971), pořízeného k české korunovaci Vratislava II. českým králem (dne 15. VI. 1086) pastýři již vstoupili do betlémského chléva (Skružný, 1997b, 10, obr. na s. 12). Narození Páně, s klaněním andělů a pastýře, je zobrazeno na vysokém reliéfu s polychromií z Hlohovce, vytvořeném Mistrem Adorace z Hlohovce v letech 1485–1490 (Glatz 1983, 95–100, obr. na s. 320). Na lidové malbě z přelomu 18. a 19. století, uložené ve fondech Středočeského muzea v Roztokách u Prahy, se pastýři klaní (Obraz je reprodukován na pohlednici vydané SČM v 60. letech). Někdy zastupují pastýře postavy vesnického i městského prostředí, např. dudák a venkovanka (Pišutová 1969, 131, obr. 219, č. kat. 627). Klanění pastýřů je vyobrazeno na klasicistní olejomalbě na plátně „Narození“ z přelomu 18./19. století nalézající se v kostele Narození Panny Marie v obci Beluj (Kolektiv 1967, 397, obr. na s. 398).
  - 14 Klanění mudrců s frygickými čapkami na hlavách a v úzkých nohavících je vyobrazeno na mozaice v ravenském kostele S. Apollinare Nuovo, datované do počátku 6. století (Kybalová–Herbenová–Lamarová 1973, obr. 921 na s. 558).
  - 15 Na některých vyobrazeních se klaní pastýři a betlémské občané na jedné a Tři králové na druhé straně chléva, obdobně jako na mnohých lidových betlémech tříkrálové období. Klanění Tří králů je vyobrazeno např. na vysokém reliéfu v kostele S. Croix la Charité-sur-Loire, datovaném do poloviny 12. století (Kybalová–Herbenová–Lamarová 1973, obr. 923 na s. 560). V iniciále na fol. 185 Misálu chotěšovského, z doby před rokem 1350 (ČUG 1970, 259, obr. 94, č. kat. 339 – NK ČR v Praze XIV C 3), na tzv. „Morganově destičce“ z doby kolem roku 1360, která je unikátní tím, že ve dvojici králů čekajících na vzdání úcty novorozenému Ježíši, je král s tvářemi císaře Karla IV. (Spunar 1985, obr. 185 – Pierpont Morgan Library v New Yorku), dále v rukopisném díle Mariánské hodinky (na s. 95 a 96) z doby kolem roku 1395 (ČUG 1970, 284, obr. 121, č. kat. 370 – KNM v Praze V H 36), na fol. 31 v iluminovaného Misálu Jana Strmiště z Jablonné z doby kolem roku 1405 (ČUG 1970, 288–289, obr. 126, č. kat. 379 – KNM v Praze bXV A 8), na oltářním deskovém obraze Mistra Matějovského z let 1440–1450 (Glatz 1983, 50–52, obr. na s. 226, č. kat. 17) i na skříňovém oltáři Klanění Tří králů z Palúdzky. Zlacený vysoký reliéf byl vyřezán ve 2. desetiletí 16. století (Oltáře 1992, 31, obr. 13 na s. 30 – SNM v Bratislavě, i. č. UH 2209). Klanění Tří králů je námětem reliéfní výzdoby listů gotických komorových kachlů (Richterová 1982, 38, tab. 41:1, č. kat. 190–200; Brych–Stehlíková–Žeglik 1990, 20, 21, č. kat. a obr. 34; Hazlbauer 1995, 13, obr. 9; Gloslová–Hazlbauer–Volf, 1998, 460, obr. 2:3), ale i mnohem drobnější plastiky, jakými jsou poutní odznaky, kte-

- ře se i na území naší republiky dostaly z významných evropských poutních center, např. čtorka s výjevem Klanění Tří králů z Monzy, datovaná do 6. století (Slivka 1998, 308, obr. 5:3), křížek s týmž výjevem z německých Pattern (Slivka 1998, 308, obr. 6:5) a poutní odznak s reliéfem Klanění z Kolína nad Rýnem (Dragoun 1995, 491, obr. 1; Velímský 1998, obr. 2:3).
- 16 V jednom z lomených oblouků křížové chodby emauzského kláštera vytvořila dílna Mistra lucemburského rodokmene fresku – dvojobraz, na kterém zobrazila v levé polovině „Vražďení betlémských nevinátek“ a v pravé „Útěk Svaté rodiny do Egypta“ (ČUG 1970, 191–192, obr. 54, č. kat. 268). Na liberecké výstavě Panna Maria ve výtvarném umění byl vystaven i olej na plátně Františka Maška (1780–1862) Útěk do Egypta z roku 1831 (Krámská 1997 – Krkonošské muzeum v Jilemnici; Skružný 1998, v tisku). Námět je zobrazován lidovými umělci na dřevořezech ilustrujících špalíčkové tisky 18. a 19. století (MěMG v Poličce, i. č. E kt 499; Rymeš 1971, 7 a 64) i na podmalbách na skle (Pišútová 1969, 56–57, obr. 25, 26, č. kat. 68–73). Někdy na lidové podmalbě nalezneme to, co profesionální umění opomíjí. Např. sv. Josef ve oslíka, na kterém jede Bohorodička s Ježíškem v náručí a sám si nese ve vaku navlečeném na holi, kterou má přehozenou přes rameno, to nejcennější co má, své tesařské nářadí. Z něj lze zpravidla identifikovat sekeru širočinu, která je jedním z četných atributů pěstouna Páně. S tímto námětem se setkáváme na unikátní jihomoravské podmalbě z poloviny 19. století, která soustřeďuje tři christologické náměty. Na dvou z nich je zastoupena i Panna Maria. Popsaný Útěk do Egypta je po pravici centrálního Ukřižovaného s nástroji Kristova umučení a vlevo od Ukřižovaného rozšířená Svatá rodina o Ježíškovy prarodiče sv. Annu a sv. Jáchyma (Kubečková–Lenderová 1995, předposlední barevná příloha).
- 17 Skružný 1989, 233. Odpočinek Svaté rodiny na útěku do Egypta zachycuje deskový obraz z kostela sv. Egidia v Bardějově z let 1480–1490 (Vaculík 1975, 364, obr. 34, č. kat. 34) a dílo umělce označovaného jako slovenský malíř 18. století, zachycující spícího sv. Josefa a kojící Pannu Marii (Vaculík 1978; Keleti 1983, 127, obr. a č. kat. 78 – SNG i. č. O 1237). Odpočinek na útěku do Egypta se Svatou rodinou bez oslíka, ale obklopenou mnoha anděly, hrajícími si s Ježíškem, zobrazil v roce 1504 Lucas Cranach st. (1472–1553) a situoval ho do středoevropské horské krajiny se smrky a břízou (Slovník 1991, 29 s obr.) o necelé století později, před rokem 1600, týž námět si vybral Adam Elsheimer (1578–1610) a umístil ho do zidealizované krajiny s mnoha anděly, ale též bez oslíka (Slovník 1991, 182, obr. na s. 181).
- 18 **Bolesti Panny Marie:** 1) Simeonovo prorocství, 2) útěk do Egypta, jindy uváděno obřezání Páně, 3) dvanáctiletý Ježíš v chrámě (Ježíš se ztratil matce), 4) nesení kříže, jindy uváděna Jidášova zrada nebo s ní spjaté zatčení Ježíše Krista v Getsemanské zahradě, 5) ukřižování, 6) snímání z kříže a 7) kladení do hrobu, jindy nanebevstoupení (kdy Ježíš naposledy opouští svou matku). K tomu: Hall 1991, 324; Chmelár 1996, 213; Skružný 1996, 176; Krámská 1997a – Očišťování Panny Marie.
- 19 Na polychromované plastice sv. Anny Saměťteti z konce 15. století a kaple Nanebevzetí Panny Marie v Debolíně na Jindřichohradecku drží stojící sv. Anna Ježíška na pravém a Pannu Marii na levém předloktí (Poche a kol. 1977, 262 s vyobrazením). Na deskovém oltáři z Palúdzky, datovaném do konce 2. desetiletí 16. století má sv. Anna na levém předloktí posazenou korunovanou Pannu Marii a té sedí na klíně nahý prostovlasý Ježíšek (Oltáře 1992, 31, obr. 14 na s. 32 – SNM v Bratislavě, i. č. UH 2209). V Karlových Varech–Sedleci v poutním chrámu sv. Anny je „zázračná“ pozdně gotická plastika sv. Anny Saměťteti z počátku 16. století. V prachatickém muzeu je v expozici instalována pozdně gotická plastika trůnící sv. Anny, oděné do šatů a moforia, držící na levé straně klína sedící, oblečenou, prostovlasou Pannu Marii a na pravé straně klína nahého Ježíška (Osobní návštěva). Na oleji na plátně – sv. Anna vlevo, Ježíšek uprostřed, Panna Maria vpravo (Keleti 1983, 148, obr. a č. kat. 128), Na mědirytině z konce 17. století uložené v Městském muzeu a galerii v Poličce je zachycena středověká plastika sv. Anny Saměťteti, na které svěťce, korunovaná dvojicí andělů, drží dceru Marii na levém a vnuka Ježíška na pravém předloktí. Setkáme se s nimi i na podmalbách na skle z Chebska (Schuster–Tendl 1997, 57, obr. 1) i odjinud z Čech (Vofšíková 1992, 45, obr. a č. kat. 85) i ze Slovenska (Pišútová 1969, 103, obr. 144, č. kat. 423). J. Grabowski (1968, 139, tab. XI) reprodukuje sv. Annu Saměťteti z příkarpatského okruhu podmaleb na skle, ale chybně ji nazval sv. Sofií (Zofii) s dcerami. Na výjevu je trůnící sv. Anna držící na pravém koleni nahého korunovaného Ježíška, ke kterému vztahuje ruce korunované děvčátko – Panna Maria, stojící nalevo od matky, která má položenou ruku na levém dívčině rameni (Sv. Sofie by měla na klíně tři korunované dívky).
- 20 Ukřižování ilustrace na fol. 470 iluminovaného rukopisného Ostrovského žaltáře asi z roku 1174 (Spunar 1985, 124, obr. 54), na fol. 167 Svatojakubského misálu z doby před rokem 1400 (ČUG 1970, 285, obr. 125, č. kat. 373 – MĚA v Brně), na fresce ze zvolenské fary z doby okolo roku 1452 (Glatz 1983, 57–58, obr. na s. 277), na deskovém obraze z Partyzánské Lupče po roce 1460 (Glatz 1983, 68–69, obr. na s. 291), na deskovém obraze, díle Mistra litoměřického oltáře, z doby po roce 1500 (Homolka 1977, 61, obr. a č. kat. 67 – OG v Liberci). Setkáváme se s ním i na reliéfní výzdobě listů gotických komorových kachlů (Richterová 1982, 38, 40, tab. 41:1, 2, 47:1, č. kat. 191–198, 215–217, 219–221; Brych–Stehlíková–Žegkliz 1990, 43, obr. a č. kat. 90, 91; Hazlbauer 1995, obr. 3:1), na tepané a rytím zdobené zlacené patěné z let 1160–1170 vystavené v Severočeském muzeu v Liberci v kopii zhotovené v roce 1840 vídeňskou firmou C. Haas (Bilková–Nevrlý–Palata–Stará–SvĚM Liberec Š 2847) a na podmalbách na skle (Grabowski 1968, obr. 50). Ukřižování Krista na stromu života – lignum vitae – s Pannou Marií po pravici a sv. Janem po levici nalézáme na fragmentu poutnického odznaku ze 14. století nalezeného při archeologic-

- kém výzkumu v Olomouci na Dolním náměstí (Bláha 1998, 152, obr. 11). Na deskovém obraze, díle předchůdce Mistra Theodorika, z doby kolem roku 1360, stojí pod Ukřížovaným dvě oddělené skupiny postav. Pod Ježíšovou pravou paží sv. Jan se čtyřmi Mariemi, pod levou vojáci (Homolka 1977, 52, obr. a č. kat. 17 – NG v Praze). Rovněž na pískovcovém reliéfu z doby kolem roku 1400 v dómu v Havelbergu stojí pod levým ramenem kříže s ukřížovaným Ježíšem tři vojáci, pod pravým Panna Maria, Jan a Longin definitivně ukončující život Ježíšův (Schulze 1987, 272, obr. 19). Podobně jako na Theodorikově obraze je tomu i na deskovém obraze Mistra litoměřického oltáře z doby po roce 1500 (Homolka 1977, 61, obr. a č. kat. 67 – OG Litoměřice). Panholzer 1921, obr. na s. 199. Na listu renesančního glazovaného komorového kachle je na výjevu Ukřížování skupina šesti postav, pod pravíci Krista Jan a dvě Marie, pod levou paží Mojžíš, smrt a Longin(?) – voják s kopím (Brych–Stehlíková–Žegkliz 1990, 128, obr. a č. kat. 293).
- 21 Na fresce „Smrt Panny Marie“ v kostele sv. Václava v Bukovicích, vytvořené před polovinou 14. století, je mezi apoštoly Ježíš Kristus jako dítě, přijímající duši zesnulé (GNMVZČ I 1958, 294, obr. 181). Deskový obraz „Smrt Panny Marie“ z Košátek z let 1350–1360 zobrazuje skon Panny Marie, kterému jsou přítomni apoštolové i Ježíš Kristus držící v náručí duši zesnulé, která má podobu děvčátka (Spunar 1985, 312, obr. 175). Týž syžet spatříme i na obraze Roudnického oltáře namalovaného asi v roce 1410 (Spunar 1985, 416, obr. 255 – NG v Praze). Při generálních opravách píseckého farního kostela Panny Marie v roce 1886 byla na pravém klenebním čele severní stěny sakristie odkryta malba „Smrt Panny Marie“, pocházející z období vlády Karla IV., zobrazující ležící Bohorodičku s rukama zkfřivenými v klíně. Uprostřed shromážděných apoštolů stojí zehnjící bezvousý Kristus, jenž drží na levém předloktí duši Panny Marie v podobě děvčátka se sепnutými rukama. Za hlavou zesnulé stojí vousatý apoštol se zažehnutou svící v levé a kaditelnicí v pravé ruce (Adámek 1996, 197, obr. 4 na s. 195). Na vitraji kolínského kostela sv. Bartoloměje, z doby kolem roku 1380 a na oltářní arše z Rovné na Kolínsku, z doby kolem roku 1450, jsou výjevy „Úmrtí Panny Marie“ se shromážděnými apoštoly (Rišlink–Jouza–Valentová 1998, 54 a 46, č. kat. 105 a 64). Výjev umírající Panny Marie obklopené apoštoly, z nichž jí sv. Jan vkládá svíci do složených rukou je zachycen na pravém křídle oltáře v Neustádtu z roku 1435 (Sachs–Badstüber–Neumann 1988, 384, obr. 24). Na arše roudnické je mezi apoštoly přítomen Ježíš (ČUG 1970, 238, obr. 91, č. kat. 331 – NG v Praze, i. č. O 1465). Na knižní ilustraci Smíškovských graduálů z let 1490–1495, hořící svíce u lože zesnulé je na vysokém a masivním dřevěném svícniku (Homolka–Krása–Mencí–Pešina–Petrán 1984, 418, obr. na s. 420). Na polychromovaném reliéfu z let 1514–1515 v kostele Všech svatých je umírající Bohorodička obklopena dvanácti apoštoly (Kolektiv 1967, 358, obr. na s. 359).
- 22 Reliéf Korunování Panny Marie je námětem vyobrazení na deskovém oltáři klášterního kostela benediktinek u sv. Jiří na Pražském hradě z doby kolem roku 1470, obrazu deskového oltáře velmistra Pachnera z roku 1482 z kostela sv. Františka při klášteře řádu křižovníků s červenou hvězdou v Praze (Homolka 1970, 59–60 č. kat. 60 a 61 – obě díla jsou uložena ve fondech NG v Praze), skříňkového oltáře s párem pohyblivých a párem stabilních křídel z hradní kaple na Křivoklátě z doby kolem roku 1490 (Homolka 1977, 60, obr. a č. kat. 65). Na plastice „Korunování Panny Marie“, vytvořené kolem roku 1500 řezbářem ze Spišské Kapituly, vkládají korunu na hlavu Panny Marie Bůh-Otec, stojící po její levici, a Ježíš Kristus, stojící po pravici, Duch svatý není zastoupen (Glatz 1983, 119–120, obr. na s. 343). Obdobný výjev si prohlížíme na střední části oltáře z roku 1520, provedeného Klausem Bergem ve vysokém reliéfu pro farní kostel ve Wiffstocku (Sachs–Badstüber–Neumann 1988, 384, obr. 20). Na vysoké reliéfní polychromované plastice skříňového oltáře Všech svatých v Ludrovej-Kútoch z doby kolem roku 1527 (Kolektiv 1967, 133 s obr.; Oltáře 1983, 39, obr. 19 na s. 38 – LM v Ružomberku, i. č. UH 7989). Korunování Panny Marie Ježíšem Kristem je zobrazeno na fresce, situované ve vrcholovém poli severní stěny presbytáře kostela sv. Ducha v obci Žehra (Dvořáková–Krása–Stejskal 1978, 172, obr. na s. 174). Na pravém klenebním čele severní stěny sakristie farního kostela Panny Marie v Pisku byla v roce 1886 objevena malba s výjevem Korunování Panny Marie z doby panování Karla IV. Trůnící modlící se Pannu Marii, vkládá na hlavu pravici korunu po její levici sedící bezvousý Ježíš Kristus (Adámek 1996, 197 obr. 4 na s. 195). S korunovací Panny Marie Ježíšem Kristem se setkáváme i na reliéfní výzdobě gotických komorových kachlů (Richterová 1982, 38, 39, tab. 42:a, c, 43:b, c, 44, č. kat. 201–204). Výjev korunování Panny Marie Nejsvětější Trojicí nalezneme na trojičním sloupu z roku 1716 v Karlových Varech (Šorm–Krejča 1939, 250; Skružný 1996a, s. 29). Motiv bývá zastoupen i na podmalbách na skle (Grabowski in Ethnographica VII–VIII, 1965–1968, obr. 99 – Muzeum ve Vroclavi; týž 1968, obr. 55 z Čech; VMvP v Rožnově p. R., i. č. 585, 602; Voříšková 1993a, 11, obr. 3; Pišutová 1969, 81–82, č. kat. 274–283) i na reliéfně zdobeném úlu z 19. století (Šolcová 1981–MP v Trutnově, i. č. 5669), na kterém Nejsvětější Trojice Vítězná (Bůh-Otec vlevo Ježíš vpravo) drží korunu, kterou vložil na hlavu Panny Marie. Nad výjevem se v oblácném věnci vznáší Duch svatý – holubice. Korunování Panny Marie Nejsvětější Trojicí Vítěznou je námětem tří pískovcových soch Jana Zemana ze Žernova, které postupně vytvořil, pokaždé jinak pojaté, v roce 1846 pro Podúlsí na Jičínsku, v roce 1850 pro rychtu v Bradlecké Lhotě a v roce 1851 pro Chlum u Lomnice (Scheybal–Scheybalová 1985, 56 s obr. a 269 s obr.).

POUŽITÁ LITERATURA

- ADÁMEK, J. 1996: Zaniklé gotické malby v píseckém farním kostele. Muzejní a vlastivědná práce 34, č. 4/96, s. 193–200.
- AVENARIUS, A. 1998: Byzantský ikonoklazmus 726–843 – Storočie zápasu o ikonu, 148 s.
- BALEJKA, J. 1995: Pod ochranou Panny Marie Svatohostýnské. Vizovice – Lípa, 79 s.
- BLÁHA, J. 1998: Komunikace, topografie a importy ve středověku a raném novověku (7.–17. století) na území města Olomouce. AH 23, s. 133–159.
- BÍLKOVÁ, L.–NEVRLÝ, M.–PALATA, L.–STARÁ, M. 1994: Severočeské muzeum v Liberci. Průvodce českými a moravskými muzei sv. 4. Praha – Nadace kulturního dědictví a W-Servis, 40 s.
- BLAŽÍČEK, O. J. 1986: Ferdinand Brokof. 2. doplněné vydání. Praha – Odeon, 328 s.
- BOHÁČ, Z. 1995: Poutní místa v Čechách. Praha – Debora, 287 s.
- BRYCH, V.–STEHLÍKOVÁ, D.–ŽEGKLITZ, J. 1990: Pražské kachle doby gotické a renesanční. Praha – Pražský ústav SPOP, 180 s.
- BUGANOVÁ, K. 1995: Panna Maria v Ikonografii. in Světci v lidové tradici. Slovácké muzeum v Uherském Hradišti, s. 91–117.
- BUKAČOVÁ, I. a kol. 1996: Bukačová, I.–Fák, J.–Foud, K.–Procházka, Z., Severní Plzeňsko I. Historicko-turistický průvodce č. 6, 192 s.
- ČUG 1970: Kafka, F.–Pešina, J.–Homolka, J.–Kotrba V.–Stejskal, K.–Drobná, Z.–Poche, E.–Košán, I., České umění gotické 1350–1420. Praha – Academia 372 s., 108 příloh se 193 černobílými a 14 barevnými vyobrazeními.
- DENKSTEIN, V. 1987: K vývoji symbolů a k interpretaci děl středověkého umění. in: Rozpravy Československé akademie věd, řada společenských věd, r. 97, sešit 2, 108 s. + 91 příloh.
- DRAGON, Z. 1995: Poutní odznak z Kolína nad Rýnem z výzkumu v Rybné ulici na Starém Městě pražském. AH 20, s. 491–495.
- DURDÍK, T. 1988: Deset let archeologického výzkumu hradu v Jindřichově Hradci. Zpravodaj oboru památkové péče 1988. České Budějovice.
- DVOŘÁKOVÁ, V.–SCHEUFLEER, V. 1988: Katalog keramiky ze sbírky Muzea v Kloboukách u Brna. Brno Moravské muzeum, 114 s.
- DVOŘÁKOVÁ, V.–KRÁSA, J.–STEJSKAL, K. 1978: Středověká nástěnná malba na Slovensku. Praha – Odeon, Bratislava – Tatran, 403 s.
- EHM, J. 1977: České gotické umění. Praha – Pressfoto, 129 s.
- EICHLER, K. 1887 a 1888: Poutní místa a milostné obrazy na Moravě a v rakouském Slezsku I a II. Brno.
- FLORIAN, M. 1992: Poutní mariánské motivy, 32 s. (nestránkováno. Brno – Hudební nakladatelství SALVE).
- FONTANA, D. 1993: Tajemný jazyk symbolů. Litomyšl, Praha – Paseka, 192 s.
- GELMI, J. 1994: Papežové. Od svatého Petra po Jana Pavla II. Praha – Mladá fronta, 328 s.
- GLATZ, A. C. 1983: Gotické umenie v zbierkach Slovenskej národnej galérie. Fontes I. Bratislava, 446 s.
- 1994: Gotické umenie. in Umenie Slovenska. Stále expozície Slovenskej národnej galérie. Bratislava – SNG, 10–79.
- GLOSOVÁ, M.–HAZLBAUER, Z.–VOLF, P. 1998: Stavební rekonstrukce pozdně gotických kamen z hradu Lichnice. AH 23, s. 457–470.
- GNMVZČ I, 1958: Pešina, J.–Bartušek, A.–Dvořáková, V.–Friedl, A.–Králová, J.–Merhautová-Livorová, A.–Míxová, V.–Stejskal, K.: Gotická nástěnná malba v zemích českých I, 1300–1350. Praha – SAV, 418 s. + 251 příloh.
- GRABOWSKI, J. 1968: Ludowe malarstwo na szkle. Wrocław–Warszawa–Kraków, Ossolineum, 375 s. s 50 obr., XXII a 200 tab.
- 1968a: Dawna polska rzeźba ludowa. Warszawa – Auriga.
- HALL, J., 1991: Slovník námětů a symbolů ve výtvarném umění. Praha – Mladá fronta, 518 s.
- HAROKOVÁ, E., 1996: Malovaný nábytek. Ze sbírek Valašského muzea v přírodě v Rožnově pod Radhoštěm. Rožnov p. R., 20 s.
- HASALOVÁ, V. 1960: K ikonografii, formě a obsahu slezských lidových soch v českých muzejních sbírkách. Radostná země X, s. 33–49.
- HAZLBAUER, Z. 1995: Historické kamenné kachle z Rabštejna nad Střelou. in: Vlastivědná knihovnička Společnosti přátel starožitností sv. 2, 33 s.
- 1996: Zobrazení Ježíše v dětské podobě na českých gotických reliéfních kachlích. AH 21, s. 453–463.
- HOMOLKA, J.–KRÁSA, J.–PEŠINA, J.–PETRÁŇ, J. 1985: Pozdně gotické umění v Čechách. Praha – Odeon, 532 s.
- CHAMONIKOLASOVÁ, K., 1992: Gotika. Stálá expozice starého umění. Brno – Moravská galerie, nestránkováno.
- CHLUMSKÝ, J. 1991: Vzory křesťanského života. Třebíč – Area, JiMpa, 184 s.
- CHMELÁR, L. 1996: Slovenská ikonografia. Patronáty a atribúty v posvetnom umení. Balneologický spravodaj. Balneohistorica Slovaca XXXIV, s. 205–239.

- IKONY 1981: Ikony plovdivské oblasti. Katalog výstavy. Brno – Dům pánů z Kunštátu, nestránkováno.
- JEŘÁBEK, R. 1961: K otázce vzniku poutních míst a jejich vlivu na život a kulturu venkovského lidu. Český lid 48, s. 145–152.
- JEŘÁBEK, J. 1991: Sté výročí narození Antonína Václavka. Národopisná revue, č. 1, s. 24–26.
- JORDANSZKY, A. 1836: Kurze Beschreibung der Gnadebild der seligsten Jungfrau Mutter Gottes Maria. Pressburg.
- KAFKA, L. 1996: Obrázky na skle v severních a severozápadních Čechách. Český lid 83, č. 4, s. 313–334.
- KALINOVÁ, A. 1988: Kolekcje sztuki ludowej w Muzeum morawskim w Brnie. Prace i – materialy muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Lodzi. Seria Etnograficzna 2, 1986, Warszawa–Łódź, s. 169–176.
- 1995: Obraz kultu P. Marie Vranovské v lidovém umění. in Světci v lidové tradici. Slovácké muzeum v Uherském Hradišti, s. 119–128.
- KELETI(ová), M., 1983: Neskorá renesancia, manierizmus, bafrok v zbierkach Slovenskej národnej galérie. Bratislava – SNG, október 1983. in Fontes 2, 435 s.
- KLIVAR, M., (po r.1993): Bedřiška Znojemská. Malířství moderního symbolizmu. Praha.
- KOLEKTIV 1967: KLIMÁČKOVÁ, F.–OKALOVÁ, E.–HRAŠKOVÁ, E.–HROMADOVÁ, L.–CIDLINSKÁ, L., Hnutelné pamiatky Stredoslovenského kraja v štátnych zoznamoch. SÚPSAOP stredisko v Bratislave. Banská Bystrica.
- KOLEKTIV 1990: Sumava – Kašperské Hory a okolí. Plzeň – Stráž.
- KOŘÁN, I. 1992: Nobilitace a rustikalizace našich gotických madon. Český lid 79, č. 4, s. 309–322.
- KOŠNÁŘ, J. 1903: Poutní místa a památné svatyně v Čechách. Praha – V. Kotrba.
- KOUTECKÁ, H. 1992: Stručný místopis mariánské úcty v Čechách a na Moravě. Praha – Portál, 93 s.
- KOVAČEVIČOVÁ, S. 1969: Lidové skulptury na Slovensku. Slovenský národopis XVII, s. 205–275.
- 1974: Knižný drevorez v ľudovej tradícii. Bratislava – Tatran, 218 s.
- KOWALSKI, J. W. 1994: Encyklopedie papežství. Praha – Academia, 164 s.
- KRAJČA, A. 1941: Mariánská poutní místa v českých zemích. Svatá Hora.
- KRÁMSKÁ, B. 1997: Panna Maria ve výtvarném umění. Severočeské muzeum v Liberci 27. 11. 1997 – 25. 1. 1998, 12 s. (nestránkováno).
- 1997a: Scény ze života Panny Marie a Mariiny devocionální obrazy. Severočeské muzeum v Liberci 27. 11. 1997–25. 1. 1998, 12 s. (nestránkováno).
- KRATINOVÁ, V. 1992: Baroko. Stálá expozice starého umění. Brno – Moravská galerie, nestránkováno.
- KROSNÁŘ, J. 1903: Poutnická místa a památné svatyně v Čechách. Praha.
- KUBEČKOVÁ, I.–LENDEROVÁ, Z. 1995: Lidové podmalby. Praha – Nakladatelství W-servis, nestránkováno (k velké škodě publikace, rovněž obrázky nesmyslně malé, výtku náleží nakladatelství).
- KYBALOVÁ, J. 1995: Ceramic Collection of Hugo Vavrečka. Praha – Polygrafia.
- KYBALOVÁ, L.–HERBENOVÁ, O.–LAMAROVÁ, M., 1973: Obrazová encyklopedie módy. Praha – Artia, 624 s.
- LEXIKON...1–4, 1992: Kirschbaum, E.–Bandmann, G.–Braunfels, W.–Kollwitz, J.–Mrazek, W.–Schmid, A. A.–Schnell, H., Lexikon der christlichen Ikonographie. Allgemeine Ikonographie. Rom–Freiburg–Basel–Wien, 720+716+578 a 674 s. Zejména 3, 1992, 154–210, 212–233.
- LEXIKON ... 5–8, 1992: Kirschbaum, E.–Braunfels, W., Lexikon der christlichen Ikonographie. Ikonographie der Heiligen. Rom–Freiburg–Basel–Wien, 520+588+628+644 a 21 s.
- LUXOVÁ, V. 1970: Príspevok k baroknej plastike na Slovensku. Vlastivedný časopis XIX, s. 59–65.
- MÁCELOVÁ, M. 1997: Archeologický výzkum Mestského hradu v Banskej Bystrici. AH 22, s. 181–190.
- MARHOULOVÁ, Z. 1989: Lidové malby na skle. Výstava exponátů moravských muzeí z XVIII. a XIX. století. Zlín (Gottwaldov) – Oblastní muzeum jihovýchodní Moravy (nestránkováno).
- MAXOVÁ, I.–NEJEDLÝ, V.–SUCHOMEL, M.–ZÁHRADNÍK, P. 1997: Mariánské, trojiční a další světecké sloupy a pilíře v okrese Svitavy. Příloha časopisu Zprávy památkové péče, r. 57, 104 s.
- MIGDAL(ová), J. 1987: Bronislaw Bednarz – rzeźba i malarstwo na szkle. Wystawa, czerwiec–sierpień 1987. Warszawa – Państwowe muzeum Etnograficzne.
- MRÁZOVÁ, M. 1995: Mariánské téma v zbierkovom fonde ľudového výtvarného umenia Historického múzea SNM – drevené sochy radostného okruhu (Príspevok k histórii a ikonografii). Zborník SNM 89, História 35, s. 119–149.
- 1995a: Drevené a kamenné sochy s mariánskou tematikou v zbierkovom fonde Historického múzea SNM v Bratislave. in Světci v lidové tradici. Slovácké muzeum v Uherském Hradišti, s. 101–117.
- MÜLLER, F. 1947: Mariánské poutní místo Provodov.
- NEJEDLÝ, V. 1996: Svatá Chýše pražské Lorety. Starožitnosti a užité umění č. 7–8, s. 2–7.
- OBRTLÍK, K. 1968: Poutní tradice na Moravě. Studijní skripta Cyrilometodějské fakulty. Olomouc.
- ODEHNAL, F. 1995: Poutní místa Moravy a Slezska. Praha – Debora, 153 s.
- OLTÁRE 1992: Lenhart, J.–Glatz, A. C.–Hrabusický, A.–Koubová, V.–Karasová, A.: Oltáře v zbierkach múzeí a galérií na Slovensku a v Čechách, katalóg, Bratislava – SNG, 75 s.
- PALA, J.–HYHLÍK, V. 1993: Provodov. Poutní kostel Panny Marie Sněžné. Velehrad, 16 s.
- PANENKOVÁ, D. 1994: Sklo jihočeské lechty. Průvodce uměleckohistorickými sbírkami sv. 1. Praha – Nadace kulturního dědictví a W-servis, 24 s. (nestránkováno).

- PANHOLZER, J. 1921: Velká dějprava biblická Starého a Nového zákona pro katolickou mládež škol měšťanských a vyšších tříd škol obecných. Praha – Státní nakladatelství, 236 s.
- PARELLO, D. 1993: Marienlexikon. St. Ottilien.
- PEŠINA, J.–HOMOLKA, J. 1977: České gotické umění. Praha – Pressfoto, 130 s.
- PETRI, H.–BEINERT, W. 1996: Učení o Marii. Olomouc – Matice Cyrilomerodějská, 632 s.
- PIŠŮTOVÁ, I. 1969: Ludové malby na skle. Martin – Osveta 141 + 120 s. se 244 vyobrazeními.
- 1988: Drevené ľudové sošky 20. storočia v zbierkach SNM-HŮ v Bratislave. Zborník Slovenského národného múzea – Etnografia LXXXII, s. 67–100.
- 1991: Piety ľudové. in Piety Slovenska. Katalog výstavy. Bratislava-Hrad, marec–máj 1991, s. 7.
- POCHE, E. a kol. 1977, 1978, 1980 a 1982: Umělecké Památky Čech 1, 2, 3 a 4. Praha – Academia.
- POKROPEK, M. 1978: Atlas sztuki ludowej i folkloru w Polsce. Warszawa – Arkady, 383 s. + mapy.
- 1980: Przewodnik po izbach regionalnych w Polsce. Warszawa – LSW, 280 s.
- PRACNÝ, P. 1994: Český kalendář světců. Praha – Ewa, 334 s.
- PROCHÁZKA, Z. 1990: Památná místa všerubského průmysku. Městečko Všeruby, kostelík sv. Václava a kostel sv. Anny. Pízeň – Typos, 88 s.
- PRVOSENKY: Prvosenky. Z modlitební knihy pro vzdělané dívky katolické. „Víra, naděje a láska“. V Praze. Náklad a majetek A. J. Cellerina a syna na Královských Vinohradech. Tisk F. Neuberta v Slaném, bez roku vydání, 98 s.
- RADVÁNI, H. 1991: Panna Maria Trnavská. Trnava – Spolek sv. Vojtěcha, 68 s.
- RICHTEROVÁ, J. 1982: Středověké kachle. Praha – Muzeum hlavního města Prahy, 173 s.
- RIŠLÍNK, V.–JOUZA, L. 1998: Gotika na Kolínsku. Společnost a kultura v letech 1250–1530. Katalog výstavy. Regionální muzeum Kolín, 64 s.
- ROTH, R.–KREJČA, F. 1992: Hinterglasbilder aus südböhmischen Museen. Bergreichenstein Krumau (Český Krumlov) – Budweis (České Budějovice). Hinterglasmuseums Sandl, 51 s.
- ROYT, J. 1992: Křesťanská pouť po barokních Čechách. Český lid 79, s. 323–339.
- 1993: České nebe. Topografie poutních míst barokních Čech. Katalog výstavy v NG a UPM v Praze. Praha – NG, Klášter sv. Jiří 6. dubna–13. června 1993.
- 1993a: Lidová zbožnost na střední Šumavě. Český lid 80, s. 254–257.
- ROYT, J.–ŠMÍDOVÁ, L. 1995: Drobná devoční grafika. Rakovník – Rabasova galerie pro Okresní muzeum v Rakovníku, 64 s.
- RULÍŠEK, H. 1989: Gotické umění jižních Čech. Sbírkový Alšovy jihočeské galerie. Hluboká n. V., 57 s.
- RYNEŠ, V. 1969: Atributy světců. Knižnice Oblastního muzea v Roztokách, sv. I. Roztoky u Prahy, 36 s.
- 1971: Atributy v umění. Světcí, jejich patronáty a atributy. Knižnice Oblastního muzea v Roztokách u Prahy, sv. 2. Roztoky u Prahy, 71 s.
- SAMEK, B. 1994: Umělecké památky Moravy a Slezska I. Praha – AV ČR, 656 s.
- SAUNDERS, N. J. 1995: Mytická síla zvířat. Praha – Práh, Knižní klub, 184 s.
- SCHHEYBAL, J.–SCHEYBALOVÁ, J., 1985: Umění lidových tesařů, kameníků a sochařů v severních Čechách. Liberec – Severografia 352 s.
- SCHMIDT, L. 1980: Sankt Joseph kocht ein Müselein. Zur Kinderbreiszene in der Weihnachtsskulptur des Mittelalters. in: Europäische Sachkultur des Mittelalters. Wien – Verlag des Österreichischen Akademien der Wissenschaften, s. 143–166.
- SCHULZE(ová), I. 1987: Böhmischer Einfluss in der Plastik des fortgeschrittenen 14. und 15. Jahrhunderts in Barby und Havelberg. in Skulptur des Mittelalters. Funktion und Gestalt. Herman Böhlau Nachfolger Weimar, s. 255–279.
- SKRUŽNÝ, L. 1989: Výstava „Středoevropské malířství 17. a 18. století – mistrovská díla starého umění v Olomouci“ v Národní galerii v Praze. Muzejní a vlastivědná práce 27, 232–234.
- 1994: Patroni proti moru na mariánských a trojičních sloupech v českých zemích. Kámen I, s. 141–148.
- 1996: Atributy vybraných biblických postav, světců a blahoslavených. Čelákovice – Městské muzeum, 293 s. K problematice zejména s. 116, 133–134, 136, 146–150, 213–227.
- 1997: České, moravské a slezské mariánské, svatotrojiční a morové sloupy z let 1660–1815. Příspěvek k patronům proti moru v českých zemích s přehlednou, chronologicky řazenou tabulkou. Sborník Chebského muzea v Chebu 4, s. 28–49.
- 1997a: Obrazy a plastiky mariánského kultu. Starožitnosti a užité umění, č. 11, s. 8–9.
- 1997b: Zimní slunovrat a narození Páně. Starožitnosti a užité umění, č. 12, s. 10–12.
- 1997c: Zimní slunovrat a narození Krista. Zpravodaj města Čelákovice, prosinec, s. 2.
- 1998: Výstava „Panna Maria ve výtvarném umění“ v Severočeském muzeu v Liberci. V tisku.
- SLIVKA, M.: Středověký homo viator (Slovensko vo vzťahu k medzinárodným pútnym miestam). AH 23, s. 303–320.
- SLOVNÍK 1991: Slovník světového malířství. Praha – Odeon, Artia, 800 s.
- SPUNAR, P. 1985: Kultura českého středověku. Praha – Odeon, 557 s.
- STAŇKOVÁ, J. 1992: Prácheňský poklad. Praha – ÚEF ČSAV, 124 s.
- STEHLÍKOVÁ, D. 1995: Poutě do Staré Boleslavi. Katalog. OM Praha-východ, Brandýs nad Labem, 24 s.

- 1997: Z pokladů litoměřické diecéze III. Umělecké řemeslo 13.–19. století. Galerie výtvarného umění v Litoměřicích, 159 s.
- STEJSKAL, M.–MAREČIN, A. 1991: Labyrint tajemna aneb průvodce po magických místech Československa. Praha – Paseka.
- STUDENÝ, J. 1992: Křesťanské symboly. Olomouc, 369 s.
- ŠENKYŘÍK, M. 1992: Historie chrámu Panny Marie ve Křtinách. Blansko – Print, 40 s.
- ŠITTLER, E.–PODLAHA, A. 1896: Národopisná výstava československá v Praze roku 1895. III. Sběrka staročeských obrazů a soch Marianských. Vlast XII, s. 775–782, 876–885, 1001–1011, 1091–1099, 1174–1185.
- ŠMÍDOVÁ, L. 1995: Barokní drobná devoční grafika (17.–počátek 19. století) in: Drobná devoční plastika. Okresní muzeum Rakovník, s. 15–62.
- ŠOLCOVÁ, L. 1981: Reliéfně zdobené úly. Muzeum Podkrkonoší v Trutnově, nestránkováno s vyobrazeními i detaily úlů.
- ŠORM, A.–KRAJČA, A. 1939: Mariánské sloupy v Čechách a na Moravě. in: Příspěvky ke studiu barokní kultury. Praha – A. Daněk, 302 s.
- ŠTIKA, J.–KRAMOLIŠ, O.–BUZEK, L.–PIPEREK, L. 1991: Valašské muzeum v přírodě Rožnov pod Radhoštěm. Červený Kostelec 48 s.
- TOKAREV, S. A. a kol. 1980, 1982: Mify narodov mira I a II. Moskva – Sovetskaja enciklopedija, 672 a 720 s.
- UČNÍKOVÁ, D. 1989: Sochárstvo 16.–18. storočia na Slovensku zo zbierok Slovenského národného múzea Historického múzea, nestránkováno.
- ÜVEG-ÉS 1990: Üveg-és tükörképek a Kárpát-medencénépeinel, Glass-paintings at the Carpatian Basin. Békéscsaba-Munkácsy Mihály Múzeum.
- VACULÍK, K. 1977: Umění slovenské gotiky ze sbírek Slovenské národní galerie, katalog. Praha – Belveder, nestránkováno.
- 1987: Staré umenie Slovenska. Bratislava – SNG, nestránkováno.
- 1985: Prírastky a doteraz nevystavená diela starého európskeho umenia. Bratislava – SNG, Júl–august 1985, nestránkováno.
- VELÍMSKÝ, T. 1998: K nálezům středověkých poutních odznaků v českých zemích. AH 23, s. 435–455.
- VLČEK, P.–SOMMER, P.–FOLTÝN, D. 1997: Encyklopedie českých klášterů. Praha – Libri, 784 s.
- VOŘÍŠKOVÁ, A.–ROTH, R. 1992: Hinterglasbilder aus Böhmen, Mähren und der Slowakei aus dem Volkskundemuseum des Prager Nationalmuseums. Hinterglasmuseum Sandel, 75 s.
- VOŘÍŠKOVÁ, A. 1993: Lidové obrázky malované na skle I. Čechy. Starožitnosti a užité umění, č. 3, květen s. 12–14.
- 1993a: Lidové obrázky malované na skle II. Morava a Slezsko. Starožitnosti a užité umění, č. 6, červen, s. 10–13.
- 1993b: Lidové obrázky malované na skle III. Slovensko. Starožitnosti a užité umění č. 9, září, s. 10–14.
- ŽÁRY, J. 1991: Piety historické – slohové. in: Piety Slovenska. Katalog výstavy – Bratislava-Hrad, marec–máj 1991, s. 3–6.

POUŽITÉ ZKRATKY

J = Ježíš, KNM = Knihovna Národního muzea, LM = Liptovské muzeum, M = Muzeum, MAiE = Muzeum Archeologiczne i Etnograficzne, MB = Muzeum Beskyd, MD = Muzeum Diecezjeżalne, ME = Muzeum Etnograficzne, MG = Moravská galerie, MM = Muzeum Mazurskie, MěA = Městský archiv, MěM = Městské muzeum, MěMG = Městské muzeum a galerie, NO NM = Národopisné oddělení Národního muzea, MVČ = Muzeum východních Čech, OG = Oblastní galerie, OMJVM = Oblastní muzeum jihovýchodní Moravy, OVM = Okresní vlastivědné muzeum, PM = Panna Maria, PME = Państwowe Muzeum Etnograficzne, SčM = Středočeské muzeum, SM = Slovákcké muzeum, SIM = Slezské muzeum, SNG = Slovenská národná galéria, SNM = Slovenské národné múzeum, SNM HM = Slovenské národné múzeum – Historické múzeum, SNM HÚ = Slovenské národné múzeum – Historický ústav, StA = Státní archiv, StK ČR = Státní knihovna České republiky, SÚPSOP = Slovenský ústav pamiatkovej starostlivosti a ochrany prírody, SvčM = Severočeské muzeum, UK = Univerzitní knihovna, VMvP = Valašské muzeum v přírodě.

Zusammenfassung

Mariendarstellungen in der Ikonographie des Marienkultes auf dem Gebiet der ehemaligen Tschechoslowakischen Republik mit dem Entwurf einer einheitlichen Terminologie

Einleitend befaßt sich der Autor mit der Entwicklung des Marienkultes von seinem Anfang an und betont die Bedeutung des Konzils von Nicäa (im J. 325), das das Dogma der Heiligen Jungfrau als Mutter Gottes formulierte und, die Bedeutung der folgenden Konzilien in Efesos (im J. 341) und in Chalkedon (im J. 351) und

auch der Tat des römischen Bischofs Silvester III., der den Bogen der Kirche Santa Maria Maggiore mit Marienfresken ausschmücken ließ.

In der böhmischen Umgebung entwickelte sich der Kult der Mutter Gottes seit der romanischen Zeit (Vyšehrad Krönungskodex des Königs Wratislav II. aus dem J. 1085), in der Gotik bis in die 20-er Jahre des 15. Jh., als diese Entwicklung von den Hussitenkriegen unterbrochen wurde. In der Spätgotik und Renaissance schritt sie fort. Die Gegenreformation entfaltete den Kult mit einer neuen Intensität – diese Zeit brachte nicht nur traditionelle und neu gebildete einheimische Mariendarstellungen, sondern auch eine Menge von Bilderrepliken und Plastiken verschiedener Arten. Gottesgebärdarstellungen aus bedeutsamen europäischen Zentren.

Der Autor widmet seine Aufmerksamkeit der Terminologie, die die Evidenzführung in Museen- und Archivalsammlungen vereinigen könnte. Er schlägt vor, für die Heilige Jungfrau selbst die Bezeichnung „Heilige Jungfrau“, für Maria mit Christkindlein auf dem Arm die Bezeichnung „Madonna“ und für Maria mit dem aus dem Kreuz abgenommenen Jesus in ihrem Scho die Bezeichnung „Pieta“ konsequent zu verwenden. Er beschreibt Kleidung, Attribute und Symbole der Hl. Jungfrau einschl. Immaculata, Madonna und Assunta, erwähnt das Krönen unserer Gottesgebärdarstellungen nicht nur im Barock, sondern auch im 20. Jh. (Madonna von Hostýn im J. 1912, die Hl. Jungfrau von Philippsdorf im J. 1926), die Hl. Jungfrau in der Gesellschaft der Vierzehn heiligen Helfer und ihre Stellung der Fürsprecherin beim Gott (durch Jesus) und auch ihre zahlreichen Patronate. Den Terminus Madonna verwendet er auch für die stillende Gottesgebärin, und gleichzeitig nennt und beschreibt er einige von Mariendarstellungen dieser Art: die stillende Madonna von Horní Bukovsko, von Konopiště, von Vyšehrad (die sog. Madonna im Regen¹), Madonna von Provodov, von Bruntál (dt. Freudental), von Višňová bei Trenčín, die stillende Madonna von Cornelius de Boudt und von anderen Künstlern¹) und erwähnt auch andere Szenen mit dem Motiv der stillenden Hl. Jungfrau, z. B. in der verbreiterten Hl. Familie, die wir jedoch nicht Madonna sondern nur Heilige Jungfrau, Gottesgebärin oder stillende Gottes Mutter u. ä. nennen.

Die Hl. Jungfrau ist in den Stellungen dargestellt, die sie in dem Augenblick einnahm, als sie der Gottesbote Erzengel Gabriel besuchte: mit den zum Gebet gefalteten Händen (die Hl. Jungfrau von Bechyně, die Hl. Jungfrau in Ähren oder die Hl. Jungfrau von České Budějovice (dt.: Budweis), Replik aus dem Dorf Máka bei Jindřichův Hradec (dt.: Neuhaus), Hl. Jungfrau von Klokoty bei Tábor (Himmelfahrt mit Engeln). Von den polnischen Darstellungen erwähnen wir wenigstens die Hl. Jungfrau von Skenpy, die manchmal als Immaculata abgebildet wurde, ähnlich wie die tschechische Hl. Jungfrau von Lhota bei Kraselovice), mit den an der Brust gekreuzten Händen (Hl. Jungfrau von Ostrobrama, Hl. Jungfrau aus der Mariensäule in Liberec (dt.: Reichenberg), mit den ungleichmässig und nur wenig seitwärts gehobenen Händen (Hl. Jungfrau von Levoča, von Chrástava). Mit ähnlichen Händengesten wurde „schmerzensreiche Mutter“ – Mater La Soledad dargestellt: mit einem schmerzreichen Ausdruck im Gesicht, mit durchflochtenen und fest zusammengepressten Fingern, mit den in der schmerzlichen Hoffnungslosigkeit seitwärts gehobenen Händen, mit den an der Brust gekreuzten Händen, bzw. mit einem in die Brust oder ins Herz der Hl. Jungfrau gestochenen Schwert – Mater Dolorosa (z. B. die „schmerzensreiche Mutter“ von Sušice), wie wir sie aus den künstlerischen Darstellungen der Kreuzigung Christi kennen. Weiter erwähnt der Artikel Mater Dolorosa mit drei Nägeln im Arm von der gegenwärtigen Malerin Bedřiska Znojemská aber auch die „schmerzensreiche“ Mutter mit sieben Schwertern in der Brust oder im bezeichneten Herzen. Er führt einzeln die Schmerzen der Hl. Jungfrau an.

Der Autor erörtert die Problematik der Gottesgebärin mit dem Skapulier (Glücksanhängsel) – (z. B. Skapuliermadonna, genannt auch Madonna von Karmel, Skapulierpietas, auch vertikale und horizontale Pietas, aber auch die Allerheiligste schmerzensreiche Dreifaltigkeit), die manchmal fehlerhaft als Pieta bezeichnet wird. Der Autor beschreibt Lichtmadonna oder Einführungsmadonna, Rosenkranzmadonna, auch Heilige Jungfrau – Beschützerin oder Madonna – Beschützerin und Heilige Jungfrau – Gute Hirtin, oder Madonna – Gute Hirtin. Der Autor führt das Verzeichnis der Themen von Mariendarstellungen seit ihrer Geburt bis zur Krönung an. Einigen von den Themen widmet er eine kurze oder längere Bemerkung, in der er Details und Unterschiede der Abbildungen vorbringt (z. B. Familie der Hl. Jungfrau, Hl. Anna – Lehrerin, Mariä Verkündigung, Geburt Christi, Anbetung der Hirten, Anbetung der Weisen, Anbetung der Heiligen drei Könige, Flucht nach Ägypten, Hl. Anna schwanger, Kreuzigung, Tod der Hl. Jungfrau). Der Beitrag befasst sich auch mit einigen interessanten Elementen in der Terminologie des Marienkultes, z. B. da die sog. „Siegreiche Madonna“ oder „Madonna von Bílá Hora“ in Wirklichkeit eine Abbildung der Christi Geburt und die sog. Heilige Jungfrau im Regen aus der Kirche in Kralovice bei Pilsen eine Abbildung der Mariä Verkündigung darstellt, und dass die Hl. Jungfrau von Levoča ursprünglich ein Bestandteil einer Statuengruppe Mariä Heimsuchung war.

Zum Schluss widmet der Autor seine Aufmerksamkeit den Darstellungen der Hl. Jungfrau aus Philippsdorf, aus dem polnischen Ludzimirz, aus der Prager Burg, von Trnava, Fatima, Lourdes, Rhodos (Patronin der Malteserritter), Quadeluppe und Saletyně.

